

Relativne rečenice u hrvatskom jeziku.

Čitao u sjednici filologijsko-historijskoga razreda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 2. prosinca 1897.

PRAVI ČLAN DR. AUGUST MUSIĆ.

1. Relativne se rečenice u hrvatskom (srpskom) jeziku dijele na dvije kategorije:

I. U jednima se relativ proteže na supstantiv, a zamijeniti se može anaforičkim ili demonstrativnim pronominom (adjektivom ili adverbom); ako se radi o 1. ili o 2. lieu, i personalnim pronominom; n. pr. *Mili Bože, na svemu ti fala, koji si mi bio na pomoći!* No ne fala mojoj staroj majci, *koja* svoje iskobi dijete. N. pj.¹ II, 36. „Koji“ u prvoj rečenici proteže se na supstantiv „Bog“, a zamijeniti se može personalnim pronominom *ti* (si mi bio na pomoći); „koja“ u drugoj rečenici proteže se na supstantiv „majka“, a zamijeniti se može anaforičkim pronominom *ona* (svoje iskobi dijete).

Glagol se u ovakovim relativnim rečenicama može nalaziti u svakom vremenu osim perfektivnoga prezenta (već ako u apstraktnoj rečenici) i u kondicionalu (isp. § 18.), dakle u opće u onim oblicima, u kojima dolazi glagol u samostalnim rečenicama.

Takovi su i ovi primjeri, koje ću prijedgleda radi podijeliti na 3 grupe po tom, kako je glagol relativne rečenice A) u (temporalnom) prezentu ili u preteritu, B) u apstraktnom prezentu, C) u futuru.

2. A) Glagol je relativne rečenice u (temporalnom) prezentu ili u preteritu: No zafali višnjem Bogu, *koji* ti je ud'jelio mlada rabra gospodara. N. pj. I, 6. — Ja ne smijem od Jovana tvoga, *koji* zgubi sedamdeset divah. II, 29. — Bog ti staru ne ubio majku, *koja* te je takoga rodila i u svate caru opremila. II, 140. — No

¹ Ako izdavač narodnih umotvorina nije izrijeком spomenut, misli se Vuk.

ja tražim silna Vlah-Aliju, *koji* mi je dvore rasturio, *koji* mi je ljubiu zarobio. II, 276. — Jera nije vojska od mejdana, već sve stare hodže i hadžije, zanatlije i mlade čardžije, *koji* boja ni videli nisu. II, 314. — Uzet ću te za Milana moga, za Milana Bogom pobratima, *koj'* je mene Bogom pobratio, višnjim Bogom i svetim Jovanom. II, 317. — I evo ti sablja dimišćija, *koja* valja hiljadu dukata. II, 347. — Ne ponijo stari sokolova, već ponijo tiće sokoliće, *koji* lovu naučeni nisu. II, 456. — Pa prizovi starca Nedijeljka, što mu b'jela prošla pojas brada, *koji* čuva tope balje-meze. II, 542. — I dat ću ti moju kupu zlatnu, *koja* bere devet litar' zlata. II, 547. — Ona nosi od zlata košulju, *koja* nije kroz prste predena. II, 550. — Već on gleda s onu stranu Save. *gdi* junaci rujno vino piju, a devojke vence spletavaju. I, 323.

B) Glagol je relativne rečenice u apstraktnom prezentu: Nije voda to, nije voda to, nego vino kratošija, *koje* premeće, koje premeće. N. pj. I, 61. — Svako mu je (puce) od po litre zlata, pod grlom litra i po zlata, *koje* mu se na burmu odvija, te vojvoda njime pije vino. II, 483. — A ja sam junak morski trgovac, što prekupljuje morske trnjine. I, 325. — U vodu je nesita aždaha, što proždire konje i junake, i kod nje su dva ljuti arslana, što iziju živoga junaka. II, 31. — Po čardaku mlogi čiviluci, *de* se vješa gospodsko oruže. II, 231. — Dvoje su se zamilili mladi: Omer momče, Merima devojka, u proleće, *kad* im eveta cveće. I, 244.

C) Glagol je relativne rečenice u futuru: Nać ćeš tajka, nać ćeš majku, imaš milu braću tvoju, *koji* će te dočekati. N. pj. I, 93. — L'jepi će ti rod roditi, *koj'jem* ćeš se podičiti, kako paun zlatnjem perom. I, 150. — Živ mi bratac! nisam (sc. ljubila) do jednoga, i to jedno mlado neženjeno, *koje* nigda ljubit' prestat' ne ću. I, 314. — A četiri ne kte pogubiti, već i Marko ostavi za pravdu, *koj'* će svakom pravo kazivati, kako j' bilo Arapu i Marku. II, 425. — No potrći na bijelu kulu, te mi steri mekanu postelju, s *koje* ti se više dignut' ne ću. II, 565. — Spahija mi dođe iz Hrvatske i dovede roblja plemenita, *kojeno* će tebe odm'jeniti, a i mene vjerno poslužiti. III, 435/6. — A sila je u Boga višnjega, *koji* Turkom ni pomoći ne će. IV, 71. — Ni u moje ni u tvoje zdravlje, već u moga mača zelenoga. *koji* će ti osijeći glavu. IV, 106. — Ta đe ti je Pejzo Mehmed-aga? I đe ti je Osman barjaktaru? I đe ti je Tuzla kapetane? *koje* Bosna nigda steći ne će. IV, 272. — Pa dok mi je Srdana Ilije, *koj'* s malijem boja biti ne će.

IV, 289. — Već gledamo lijepa junaka, za *kim* ćemo ostaviti majku i lijepo carstvo djevojaštvo. I, 373. — Veće gledam lijepu djevojku, i lijepa stasa i uzrasta, i lijepa hoda i pogleda, *šta* ću majci u dvore dovesti, *čim* će mi se ponositi majka. I, 373. — Zlatan ću joj (sc. crkvi) kandil sakovati, zlatan kandil od sedam-
n'est oka, *što* će služit' svetitelju Savi. III, 76. — Svaka nosi kitu cv'jeća, i u kiti svete masti, *čim* ć' Isusa namazati. N. pj. here. 321. — Već mi kaž'te visoke čardake, na čardake mekanu postelju, *gdje* vam dugo bolovati ne ću. I, 615. — Pa otiđe u Klisuru tvrdu, u Klisuru tvrda Kačanika, *kud* će proći Grčiću Manojlo i provesti kićene svatove. III, 26.

3. II. U drugoj kategoriji relativnih rečenica proteže se relativ na korelativni demonstrativni ili anaforički pronomen (adjektiv ili adverb), koji se veoma često i izostavlja; n. pr. *Kakvo* sjeme posiješ, *onako* ćeš i žito vrći. N. posl. — *Đe* ko nikne, *tu* se i obikne. ib. — *Ko* zna bolje, široko *mu* polje. ib. — *Koja* tikva često na vodu ide, razbit će se. ib. — U posljednjem primjeru proteže se „koja“ na „ona“, koje je izostavljeno (*Koja* tikva često na vodu ide, *ona* će se razbiti); a na koju se riječ proteže relativ u pređašnjim primjerima, pokazano je štampom.

Svaki relativ ima svoj demonstrativni (anaforički) korelativ, na koji se obično i proteže; isp. onaj: koji, on: tko, ondje: gdje itd. Ali se često relativ proteže na takav demonstrativ, koji nije upravo njegov korelativ, n. pr. Saraniše Milić-barjaktara, *kuda* jarko smiruje se sunce. N. pj. III, 523. Relativu je „kuda“ demonstrativni korelativ „onuda“, ali se ovdje „kuda“ ne proteže na „onuda“, nego na „ondje“ (Saraniše M.-b. [ondje], *kuda* jarko smiruje se sunce). Osobito često proteže se „koji“ na „onakav, takav“; n. pr. Ja imam u galiji zverku, *koja* bi to sve zatrla za dva tri dana. N. prip. 42. Ovdje se „koja“ ne proteže na izostavljeno „onu“, nego na izostavljeno „onakovu, takovu“ (Ja imam u galiji [takovu] zverku, *koja* bi to sve zatrla za dva tri dana). Takove bi se relativne rečenice mogle zvati konsektivne, jer se mogu zamijeniti rečenicom s konsektivnom konjunkcijom, n. pr. Ja imam u galiji (takovu) zverku, *da* bi to sve zatrla za dva tri dana. Isp. Akad. rj. II, str. 182. 183. (β. a. b.).

Glagol se u relativnim rečenicama ove kategorije može nalaziti u svakom vremenu i u kondicionalu (isp. § 19—21.), dakle u opće u onim oblicima, u kojima dolazi glagol u hipotetičkim rečenicama.

Takovi su i ovi primjeri, koje ću prijevoda radi podijeliti na iste 3 grupe, kao i primjere I. kategorije, dodavši 2 osobite grupe za primjere, u kojima je glagol relativne rečenice u perfektivnom prezentu, ali rečenica nije apstraktna, i za konsekutivne relativne rečenice.

4. A) Glagol je relativne rečenice u (temporalnom) prezentu ili u preteritu: A četiri sluge Arapove, *koje* nije teo pogubiti, opravi i po Kosovu Marko. N. pj. II, 425. — *Koja* sovra od suvoga zlata, za njom sjedi dvanaest vladika i četiri stare patrijare; *koja* sovra od srebra čistoga, za njom sjedi trista kaluđera; *koja* sovra drva šimsirova, za njom sjedi trista dece đaka. II, 89. — *Koja* je tu Roksanda đevojka, nek savije skute i rukave. II, 150. — *Koje* sluge poslije dodoše, sve se tebe sluge udvorise, sve si sluge, care, izenio. II, 181. — Kad one podoše i pod jelu dodoše, nađoše onoga, *koji* bješe došao tražiti sreću. N. prip. 87. — *Ko* se ljubi na bijeloj kuli, nek izlazi iz bijele kule. N. pj. II, 260. — *Kogod* je tamo hodio da je prosi, nijedan se nije više vratio. Nar. prip. 93. — *Šta* je tražio, to je i našao. N. posl. — *Što* te pitam, pravo da mi kažeš. N. pj. II, 181. — Nego sam zaboravio i ono, *što* sam pre znao. N. prip. 37. — Kako ću vas ja iz kovčega namiriti, kad niti vidim vas ni onoga, oko *čega* se svadate? ib. 158. — *Kakav* s' zajam uzajmila, vratio ti se; *kakvo* s' seme posijala, i niklo ti je. Nar. pj. I, 614. — Konj mu nije, *kakvino* su konji, veće šaren, kako i goveče. II, 249. — Kuj mi sablju, Novače kovaču, *kakvu* nisi prije sakovao. II, 405. — *De* si pjevao ljetos, pjevaj i zimus (kazale čele bumberu, kad je bio došao da prezimi kod njih, pa ga pitale, šta je ljeti radio te se nije za zimu starao, a on rekao da je pjevao). N. posl. — *Gdi* padoše, već se ne digoše. N. pj. II, 300. — *Đegod* nađoh za tebe đevojku, tu ne nađoh za me prijatelja. III, 24. — Kad u tom dođu na mjesto, *đe* hoće da ga pogube, car zapovjedi, te se jedan put zatrubi. N. prip. 157. — *Kada* svati za Maru idahu, ne mogahu puta razaznati. N. pj. I, 39. — *Kad* sam mlada u mom domu rasla, svako mi je u rod dobro bilo. I, 63. — *Od kad* sam se rodio od majke, n'jesam ljevše đevojke vidio, što sam danas u kolo Budljansko. I, 300. — *Kada* se Joka prenula, sama se sebe čudila. I, 410. — *Kad* anđeli dare dijeliše, oni sv'jetu muke udariše. II, 5. — Pa *kad* Jovan u pećinu dođe, ali bonu nahodio majku. II, 31. — Ja da ti je okom pogledati, *kad* s' obuče jedan krilat junak! II, 229. — Čobančad *kad* nađu zovu, odseku jedan prut i od njega načine svi-

ralu. N. prip. 151. — *Kad* dođe dijete u jednu vodenicu, a to u njoj sjedi čoso. ib. 159. — Bogdan je pored mene sjedio, *kad* sam ovu pjesmu pisao. Vuk. N. pj. I, 345. — Ako ne možemo *kako* hoćemo, a mi ćemo *kako* možemo. N. posl. — *Kako* je radio, onako je i prošao. ib. — *Kako* vene onaj stručak ružice, 'nako vene sree moje za tobom. N. pj. I, 402. — *Koliko* je sela, toliko je navičaja. N. posl. — Nego idi bez traga, *kuđ* te oči vode i noge nose. N. prip. 37.

B) Glagol je relativne rečenice u apstraktnom prezentu: *Koje* se staklo jedan put razbije, ono se već ne sastavi. N. posl. — *Koji* mnogo prijeti, slabo osvjećuje. ib. — *Koji* se muči, ta i izmuči. ib. — Blago onom bratu rišćaninu! *koj'* celiva i prilog pridaje. N. pj. II, 75. — 'Vako bilo svakome junaku, *koji* svašta ljubi svojoj kaže. II, 261. — *Koji* zna najmanje zanata, taj svaki bolje živi od svakoga težaka. N. prip. 36. — Pjesme, *koje* se pjevaju djeci, kad se uspavljaju. Vuk, N. pj. I, 192. — *Ko* dobro čini, bolje dočeka (a *ko* zlo čini, gore dočeka). N. posl. — *Ko* drugomu jamu kopa, sam će u nju pasti. ib. — *Koga* što srbi, neka se i češe. ib. — *Kogod* što delja, predanj pada. ib. — *Ko* mnogo prijeti, onoga se ne boj. ib. — *Ko* za tuđom vunom pođe, sam ostrizen kući dođe. ib. — *Ko* vince pije u slavu Božu, slava mu Boža vazda pomogla! N. pj. I, 77. — *Ko* za tri noći sačuva kobilu i ždrebe, baba mu da konja da bira, kojega hoće. N. prip. 22. — *Što* čovek ne potroši, ono je dobio. N. posl. — *Što* ti Boga, niko ti ne ugrabi. ib. — *Što* vide četiri oka, videt će i dvadeset i četiri (što znadu dvojica, to već nije tajna). ib. — *Što* visoko leti, na nisko pada. ib. — Čija je ono devojka, *što* rano rani na vodu. N. pj. I, 359. — *Što* majstori za dan ga sagrađe, to sve vila za noć obaljuje! II, 115. — *Što* on rekne, i car ne prekрати. II, 158. — *Što* uteče mladu Tatomiru, dočekuje dijete Gruica. III, 13. — Ona mu daje jedan štap govoreći mu, da *štogod* se reče ovome štapu, ono učini. N. prip. 221. — Udri na se ruho krajišničko, *kakvo* nose mladi krajišnici. N. pj. III, 249. — *De* velika zvona zvone, tu se mala ne čuju. N. posl. — Tvome đogu i tvome junaštvu svud su brodi, *đogod* dođeš vodi. N. pj. II, 278. — *Gdi* se gode krajina uzbija, uzbija je Alil-aga s Markom; *gdi* se gode gradovi uzimlju, uzimlje i Alil-aga s Markom. II, 362. — *Kad* se lijen nakani, sav svijet popali. N. posl. — Već su teške kletve djevojačke: *kad* uzdišu, do Boga se čuje; *kad* zakunu, sva se zemlja trese; *kad* zaplaču, i Bogu je žao. N. pj. I, 272. — Kakvu

njemu staru majku kažu: *kad* govori, gromovi pucaju; *kad* pogleda, munje sijevaju; a *kad* ođi, sve se zemlja tresе. I, 552. — *Kad* umire pod prsten devojka, ne kopa se u to novo groblje, već se baca u to sinje more. II, 23. — Sirotuje sirota devojka: *kade* ruča, ona ne večera, *kad* sastavi ručak i večeru, onda joj je ruca nedostalo. II, 242. — *Kad* zabraniš u polju livadu, jal' je kosi, ja drugome daji, da ne biju slane ni šnjegovi po livadi cvijet raseavtio; *kad* zaprosiš lijepu devojku, jal' je vodi, jal' je ne prosi. II, 531. — *Kada* bude na zahodu sunce, tad' izlazi Milićeva majka, pa govori, a za suncem gleda. III, 523. — *Kad* na Turke oganj oborimo, odmah počnu Turci uzmicati. IV, 246. — *Kad* u tebe đerdan zvekne, tad u mene srce jekne. N. pj. here. 250. — *Kako* ko zna, onako i pjeva. N. posl. — *Kako* tko nikne, onako i obikne. ib. — *Kud* pogleda, okom rasiječe, kao munja iz mutna oblaka. N. pj. 407.

C) Glagol je relativne rečenice u futuru: Blago onoj, *koja* će ga uzet'! N. pj. II, 228. — Baš si doš'o u onoga ruke, *koji* će te, more, oženiti. III, 120. — Ni u zdravlje moje, ni u vaše, već u zdravlje onoga junaka, *ko* će poći u Tursku Udbinu do bijele Muičice kule. III, 145. — *Što* će biti jesenas, neka bude večeras. N. posl. — Jesi li ti onaj, *što* će doći, ili drugoga da čekamo? Vuk, Mat. II, 3. (σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος; tu es qui venturus es?) — Viljevi dođu te se opiju i popadaju, a dunderi im iseku zube i donesu na ono mesto, *gde* će se grad graditi. N. prip. 68. — Naskoro će i to vreme doći, *kada* će ja i tebeka preći i čestitu Bosnu polaziti. N. pj. IV, 151 2. — Vjeruj mi, da ide vrijeme, *kad* se ne ćete moliti oću ni na ovoj gori ni u Jerusalimu. Vuk, Jov. 4, 21. (ὥρα, ὅτε — προσκυνήσετε — hora, quando adorabitis). — A Milan-beg pometa busije, Dragutina metnu na busiju, *otkuda* će arslan udariti. N. pj. II, 47. Isp. § 17.

D) Glagol je relativne rečenice u perfektivnom prezentu, ali rečenica nije apstraktna: *Koje* mlado prođe, nek se ružom kiti, *koje* l' staro prođe, neka žođu gasi. N. pj. I, 393. — *Koji* prije dotrči u krilo, onoga će biti dijevojka. I, 558. — Već će biti onoga junaka, *koj'* naplovi na vodu Cetinju. I, 570. — Već hajde da lažemo, pa *koji* koga nadlaže, onaj neka nosi svu pogaču. N. prip. 160. — *Ko* ne dođe na boj na Kosovo, od ruke mu ništa ne rodilo! N. pj. II, 310. — *Kogod'* uzme na polju košiju, na čast njemu lijepa devojka i uza nju hiljada dukata. III, 240. — *Ko* pogine, nek se ne spominje, *ko* l' ostane, neka obje vodi. III,

384. — *Ko* nas vidi, reći će: eno dvoje ljubljeno. N. pj. here. 278. — I tako se okladaše u stotinu zlatnijeh cekina, i rekoše, *koga* najprije sretu, da im o tome sudi. N. prip. 85. — A ja, braćo, jesam govorio na prosidbi, kad snahu isprosih, *što* dovedem kićenijeh svata, i u Mletku *što* bide Latina, da ljepšega ne će bit' junaka od Maksima od sina mojega. N. pj. II, 545. — Paša dade careve vermane i njegove sitne buruntije: *što* on reče, da se ne poreče. IV, 446. — *Što* ti, Anđe, od više preteče, načini mi devet bošćaluka. N. pj. here. 218. — Evo ti ovi štap, kad ti god bude potreba od novaca, njime u *štogod* kueneš, ondole će izlaziti na stotine onake aspre, *kake* ti namijeniš. N. prip. 96. — Uzmi travu, *što* pod uzglavnicom nađeš. ib. 113. — *Kakvo* sjeme posiješ, onako ćeš i žito vrći. N. posl. — Pa na *čijoj* lozi sutra bude grožđe, za onoga neka pođe devojka. N. prip. 81. — Odbijte se. silni od silnijeh, *dok* u crkvi zakon savršimo, znati će se, na kome je carstvo. N. pj. II, 191. — Udri na se ruho krajišničko. kakvo nose mladi krajišnici, *dok* ja spadnem niz bijelu kulu, i opremim dva konja viteza. III, 249. — *Dokle* dođem u Stambola grada, poslat ću ti dvije demiščije III, 491. — Ali ja ne ću izići, *doklegod* ti ne dođeš. N. prip. 145. — *Dok* carev sin ne nauči kakavgod zanat, dotle nema ništa od prijateljstva. ib. 174. — Ma pazi, bez velikoga svoga čuda nemoj pisnuti riječi jedne, *doklen* se vratim opet k tebe. ib. 219. — Ajde dušo, da se milujemo, *gdi* reknemo, da se sastanemo. N. pj. I, 353. — Eda si se krivo zaklinjala, *degod* mene do nevolje bude, da ćeš mene biti u nevolji? II, 409. — *De* jaoknem, svi će jaoknuti, *de* poginem, svi će poginuti. II, 541. — Poslao otac dijete u vodenicu pa mu kazao, da ne melje nigđe u vodenici, *de* nađe čosa. N. prip. 159. — *Kad* se đavo dohvati skuta, otkini skut. N. posl. — *Kad* te opanke podereš, ja ću ti kupiti druge (reče se u šali bosu čeljadetu) ib. — *Kad* izvedu lepotu devojku, ne gledaj joj vence ni oboce. N. pj. I, 5. — Đurđev danče, *kad* mi opet dođeš, kod matere mene da ne nađeš. I, 298. — *Kad* uzimam dece, uvenu mi cveće. I, 302. — *Kad* majka uskara, ti ne odgovaraj. I, 411. — Izići ću mlada gologlava, gologlava, kose raspletene, *kada* junak pođe po devojku. I, 425. — Oj pelen. pelenče, moje gorko cveće! Tobom će se moji svati nakititi, *kad* me stanu tužnu do groba nositi. I, 439. — *Kad* potegnem moju britku sablju, te ošinem car'va delibašu, neka drugog već ne šilje k mene. II, 280. — Ja se bojim kavge preko mora, *kad* Maksima sagledaju moga. II, 529. — Daji baksiš mladim Sarajlijam', *kad*

ti stanu lova donositi. III, 8. — Nijesi l' mi Božju vjeru dala, *kad* mi bude najveća nevolja, da se mene na nevolji nađeš? III, 33. — *Kada*, braćo, grozna zima prođe, zima prođe, Đurđev danak dođe, te se gora preođene listom, a zemljica travom i cvijetom, i zapoje tica ševrljuga u pitomoj pokraj Save drači, a čuje se na planini vuče, opet, braćo, da se sastanemo, đe ćemo se danas rastanuti. III, 364. — Oj đevero, moj zlaćen prstene! *Kad* prijeđem preko gore čarne, đe su vaši prebijeli dvori? Po čemu ih mogu poznavati? III, 490. — Što će reći u gradu građani, *kad* dodemo sjutra bez ovaca? IV, 427. — A đevojeći trava odgovara: Vratit' ću ti tvoje rumenilo, *kad* mi vratiš moje zelenilo. Nar. pj. here. 204. — O Jovane, mili brate! Evo tebe majke moje: *kad* mi pane, podigni je, *kad* ožedni, napoj mi je, *kad* ogoli, ođeni je, *kad* ogladni, naran' mi je N. pj. here. 332. — I on *kady-d* dođe, pitat' će te, jesi li što naučio. N. prip. 37. — Evo ti ovi štap, *kad* ti *god* bude potreba od novaca, njime u što^{god} kueneš, ondole će izlaziti na stotine onake aspre, kake ti namijeniš. ib. 96. — *Kad* staneš provati jednu po jednu od ovijeh haljina, ne ću niko kod nas da bude, nego nas dvoje. ib. 102. — Sad već nema kud kamo, jer sam mu obreckao platiti ih, *kad* me nađe. ib. 170. — *Kako* posiješ, onako ćeš i požnjati. N. posl. A ja sam zadovoljan, *kakogod* ti uradiš. N. prip. 71.

E) Relativna je rečenica konsekutivna: Id' otale, Skadarka djevojko! Ne b'jel' platna, ne plaši nam konja, i ne draži po vojni junaka; jer ću naći u vojsci junaka, *koji* ć' k tebi vodu preploviti, uvatiti Skadarku djevojku. N. pj. I, 601. — Za te tražim gospođu đevojku, i za mene dobra prijatelja, *koji* će mi sjesti uz koljeno, sa *kojim* ću ladno piti vino. II, 182. — I prigrnu kolastu azdiju, *koje* danas ni u kralja nema. II, 228. — Ti ako si, sestro. naumila uzet', seko, dobroga junaka, *koji* će nam obraz osvjetlati, uzmi, sele, Kraljevića Marka. II, 237. — Ako li si, sele, naumila uzet', sele, dilbera junaka, *kome* snage i ljepote nema, uzmi, sele, vojvodu Miloša. II, 237. — I daj mene sablju postalicu, nevađenu trideset godina, nevađenu, na boj nenošenu, *koja* se je rđom proturila, te s' iz kora izvadit' ne more. II, 322. — Cijel Stambol jeste pozatvoran od mojega straha velikoga, osim vrata od Novoga hana! Da l' u njemu niđe nikog nema? Da l' je kako ludo i manito, *koje* jošte za moj strah ne znade? II, 396. — Pak sadelja tanku šajku lađu, *koju* voze trideset vesala. II, 638. — Eda Bog da kakvogod junaka, *koji* će nas junak izbaviti. III, 358. — Nije l'

majka rodila junaka, ja li sestra braća odgojila brez beške na desnici ruci, *koj'* će uzet' laka džeferdara pa poteći dolje niz planinu? IV, 477. — Oni se popnu na jednu visoku planinu, *otkuda* će dobro videti. N. prip. 47. — Bio jedan carev sin, koji se bješe zarekao, da se ne će oženiti dotlen, dovlen goć u snu ne vidi devojku, *koja* će mu reći. ib. 110.

5. U § I. kazano je, da se u prvoj kategoriji relativnih rečenica relativ može zamijeniti anaforičkim ili demonstrativnim pronominom (adjektivom ili adverbom); ako se radi o 1. ili o 2. licu, i personalnim pronominom. Pita se, čim se može zamijeniti relativ u drugoj kategoriji relativnih rečenica. Ovo je pitanje veoma zamašno, jer će odgovor na nj rasvijetliti novim svjetlom ne samo relativne rečenice druge kategorije, nego i relativne rečenice u opće. Da bi se pak moglo odgovoriti na rečeno pitanje, valja zahvatiti nešto dublje pa ogledati značenje i porabu indefinitnih pronomina.

Indefinitna pronomina (i adverbi) imaju u hrvatskom jeziku dvojak oblik, jedan s *ne-* (*nje-*, stsl. *ně-*¹), a drugi bez *ne-*, n. pr. netko: tko, negdje: gdje itd. Ovaj dualizam nije nipošto bez značenja, nego svaki oblik ima svoje određeno značenje. Tako u primjeru iz N. pj. II, 176. „*Neko* dođe u mermer-avliju, i on jaše đoga babovoga!“ djeca bana Milutina kažu „neko“ s toga, što ne znaju, da je onaj čovjek, što je došao u mermer-avliju, njihov bábo, a da znaju, kazala bi mjesto „neko“ n. pr. „naš bábo“. „Neko“ znači dakle isto, što bi značilo „naš bábo“, t. j. posve određena — samo nepoznata — čovjeka, te se u ovoj rečenici ne može zamijeniti imenom ili drugom individualnom oznakom nijednoga drugoga čovjeka nego bana Milutina. Formulom bi se značenje pronomina „neko“ moglo prikazati ovako: *neko* = *x*. Isto vrijedi i za ovaj primjer: Danas Čivuti odoše *nekuda* i zapovediše materi, da te ispeče. N. prip. 139. Djevojčica kaže „nekuda“ s toga, što ne zna, kuda su Čivuti otišli, a da zna, kazala bi mjesto toga individualnu oznaku onoga mjesta, kuda su otišli. „Nekuda“ znači dakle isto, što bi značila individualna oznaka toga mjesta t. j. posve određeno — samo nepoznato mjesto, te se u ovoj rečenici ne može zamijeniti individualnom oznakom nijednoga drugoga mjesta

¹ Što je ovo *ně-*, ne znam, ali vrlo sumnjam, da bi Miklošić, koji u Etym. Wörtl. str. 214. kaže „*ně* ist wahrscheinlich *nepe* nescit“, bio pravo pogodio; cf. i Vergl. Synt. str. 88, g.

do onoga, kuda su Čivuti doista otišli. Formulom bi se i značenje indefinitnoga adverba „nekuda“ moglo prikazati ovako: nekuda = x .

Drukčije je značenje indefinita bez *ne-*, n. pr. Daj mi Bože i Bogorodice! da ja *koga* na vodi zastanem; il' vojnovu majku, il' sestricu. N. pj. I, 424. Djevojka ne kaže „koga“ s toga, što ne bi znala, koga želi na vodi zastati, nego s toga, što joj nije ništa stalo do toga, koga da zastane, samo da je tko. „Koga“ se dakle u ovoj rečenici može zamijeniti individualnom oznakom makar kojega od onih lica, o kojima se ovdje u opće može raditi. Tako se n. pr. može kazati: Daj mi Bože i Bogorodice! da ja vojnovu majku na vodi zastanem; — ili: Daj mi Bože i Bogorodice! da ja vojnovu sestricu na vodi zastanem; a rečenica ostaje jednako istinita: djevojka doista želi, da zastane vojnovu majku, ili da zastane vojnovu sestricu, samo joj nije ništa stalo do toga, ispunila joj se želja tako, da zastane vojnovu majku, ili tako, da zastane vojnovu sestricu. Formulom bi se značenje indefinitnoga pronomina „koga“ moglo prikazati ovako: koga = x, y, z, \dots . Isto vrijedi za ovaj primjer: Jesi li iš'o *kad* u krému? N. pj. I, 325. Djevojka kaže samo s toga „kad“, što joj nije ništa stalo do toga, kad je junak išao u krému, samo hoće da zna, je li išao u krému, a vrijeme je tomu moglo biti koje mu drago. „Kad“ se dakle u ovoj rečenici može zamijeniti makar kojom individualnom vremenskom oznakom. Tako se može kazati: Jesi li iš'o jučer u krému? ili: Jesi li iš'o prekjučer u krému? — ili: Jesi li iš'o u nedjelju u krému? itd., a rečenica ostaje jednako isti nita: djevojka junaka doista pita, je li išao u krému jučer, je li išao u krému prekjučer, je li išao u krému u nedjelju itd., samo joj nije ništa stalo do toga, bilo to jučer ili prekjučer ili u nedjelju itd. Formula bi za značenje indefinitnoga adverba „kad“ bila: kad = x, y, z, \dots .

Otuda se vidi, da indefinita s *ne-* znače samo jedan član neke vrste (samo jednoga čovjeka, samo jedno mjesto, samo jedno vrijeme itd.), a ona bez *ne-* znače makar koji član neke vrste (makar kojega čovjeka, makar koje mjesto, makar koje vrijeme itd.). Ona se mogu zvati individualna indefinita, a ova generalna indefinita. Poradi toga značenja i prijanja uz generalna indefinita često riječica „god“ [ili „(mu) drago“ ili „ma(kar)“], n. pr. Ako *kogod* dođe od svatova te ti kaže, da sam poginuo, goni vranca Bijogradu mome. N. pj. II, 601|2. Isp. Akad. rj. III, str. 233.

6. Pa ne samo značenjem razlikuju se individualna i generalna indefinita, nego i porabom t. j. svaka se vrsta upotrebljava samo u osobitoj vrsti rečenica. To neka pokažu ovi primjeri:

I. Individualna indefinita: Kaži njemu: „Kraljica te zove, nešto tebe ima govoriti“. N. pj. II, 67. — *Netko* nas je njemu opadnuo, s njega živa meso otpadalo! II, 135. — *Nešto* mislih, pa na jedno smislih. II, 275. — *Nešto* cvili u Stambolu gradu. II, 319. — Ja bih tebi *nešto* besjedio, ali ne znam, je li tvoja volja! II, 6345. — Poslije *nekoga* vremena dijete opet navali da ide u svijet. N. prip. 1. — U *nekakva* čoveka bio jedan čoban. ib. 10. — Ali opet sluga *nekako* nađe zgodu te mu dune iz mešćića za vrat. ib. 18. — Otkuda tebi to! Ti si to *negde* ukrao. ib. 62. — (Carev sin) čuje *negde*, da *neko* zavija i plače. ib. 112. — Šetajući se tamo amo kroz kamaru ugleda *negde* u *nekakvome* čošku od kuće *nekakav* štap vas od suboga zlata. ib. 116. — Baba ga odvede u *nekaku* avliju ograđenu kostima junačkim. ib. 118. — Putovao *nekud* čoek sa ženom. ib. 144.

II. Generalna indefinita.

A) Koncesivne rečenice: Majmun je majmun, ako ćeš ga u *kakre* haljine oblačiti. N. posl. — Ako si me *kada* zagrlio, n'jesu ruke pri grlu ostale; ako si mi *de* donio zlata, ja sam zlato u jagluku vezla. N. pj. here. 109.

B) Hipotetičke rečenice: Ako hoćeš *koga* da poznaš, podaj mu vlast (u ruke). N. posl. — Da mu *ko* dlaku od brkova popije, bi se otrovao (kaže se za zla čoeaka). ib. — Ako li se *koje* druge mašiš, ne ćeš izić' ni iznijet' glave. N. pj. II, 149. — Ako mene *štogod* bide tamo, čekaj, ujo, onda jade grdne. II, 541. — Na ti sablja, dragi gospodar! Kad se tamo drumom zaturimo, ako bi se *degod* naturilo, da se s puta ne makneš grđemu. II, 616. — Ako kažeš *komegod*, odmah ćeš umreti. N. prip. 12. — Evo nosi svome ocu, i ako ti još *što* kaže, opet dođi ovamo k meni. ib. 62. — Samo molim, da mi napišeš na karti svojom rukom, ako bi se *kadgod* na me rasrdio i mene od sebe očerao, da sam gospođa uzeti iz tvoga dvora ono, što mi je najmilije. ib. 107. — Đevojke! čuvajte se vi te jame, jer da *koje* od vas upadne vreteno u nju, one bi se mati odmah pretvorila u kravu. ib. 125. — Brate, opomeni se i mene, ako *gde* nađeš Usuda. ib. 74.

C) Interrogativne rečenice: Ko je *kome* kriv, što je zdrav i živ? N. posl. — Eško Meho na čefenku, te on gleda niz čarsiju, ne bi l' *koga* ugledao. N. pj. 1, 513. — Jetrice, po Bogu sestrice! Ne znaš *kaka* bilja od omraze? II, 15. — Bi li, majko, *kakvijeh* ponudah? II, 31. — Zna li *koja* *kakoga* lijeka, ne bi l' ljuba trudna zahodila? II, 52. — Daj ti mene tvojeга đogata, da ja idem u svijet

bijeli, da ja tražim, od kakva sam roda: al' sam *kakva* roda horjatskoga, da l' od *kakva* roda gospodskoga. II, 66. — Staja care letnji dan do podne, ne bi l' *gdi ko* čedu izišao, al' nikoga čuti ne videti. II, 155. — Bojiš li se još *koga* do Boga, ja na zemlji *kakoga* junaka? II, 257. — Otkud tebe sablja dimiščija? Ili ti je od baba ostala? Ili si je *degod* zadobio? II, 346. — Na svake ga probe udaraše, ne bi li ga *kako* prevario. II, 610. — Zapita ga, eda li ima *što* za jelo. N. prip. 3. — Spuštajući đevojke braći, svaku je namjenjivao, čija će *koja* biti. ib. 9. — Za Boga, bako! eda li ti *što* znaš za devet zlatnih paunica? ib. 17. — Za Boga, brate! eda li si čuo *kad* od *koga*, gde su dvori zmaja cara? ib. 21. — Što je, snaho, što me tako glediš? Ili davno nisi videla čoveka ili se u *što* upoznajes? ib. 28. — Jesi li *štogod* naučio? ib. 37. — Pa sam došla pitati tvoga sina, ne bi li mi mogao on zanjga *što* kazati, nije li ga *gde* video. ib. 56. — I upita je, ima li *de* takijeh đevojaka. ib. 92. — Car pošlje slugu po onome gradu, da obiduju sve devojke, hoće li *koj j* oni prsten dobro ići. ib. 114.

D) Optativne rečenice: Da ako i meni *ka!* svane! N. posl. — Da je *za što*, ne bih ni žalila. N. pj. I. 221. — Pak ja podoh u svijet bijeli, da *degodi* bolje službe tražim. II, 139. — Da je *kome* pogledati bilo, kad udari u katane Marko. II, 250. — Idem u svet, da učim *kakav* zanat. N. prip. 36. — I stane ga moliti, da bi mu kupio *što* u drugom carstvu za njegov novčić. ib. 41. — Te uloži da kopa zemlju, ali s nekim strahom, da ne bi opet čuo *kakav* glas ozdol. ib. 99. — Dođe jednom siromah k caru, da mu *štogod* udijeli. ib. 105. — Posla ih po bijelome svijetu da traže, eda bi se po sreći *koja* našla. ib. 114. — A ovu medvedinu nosim, da me *ko* ne bi poznao. ib. 135. — Patila je gladu i golotinjom, da bi je samo *kakogod* sa sveta nestalo. ib. 141. — A da mi je da *komegod* kažem, odmah bi mi odlahnulo. ib. 151.

E) Imperativne rečenice: Veće kaži caru i carici, nek' mi *štogod* za večeru spremi. N. pj. II, 395. — Namjesti me *degod* u mehanu. II, 404. — Redom čaše oko sovre daji, nemoj *koga* preskočiti, slugo. II, 411. — Već daj meni *kakva* obilježja. II, 457. — A ti onu dlaku prodaj *kakvu* bogatu čoeku. Nar. prip. 123. — Nego ti nju sutra odmah vodi od kuće, pa je zavedi *gde* u sumu. ib. 133. — Barem spremi joj *što* na put, da ne umre prvi dan u sumi od gladi. ib.

7. Ovi primjeri pokazuju, da se individualna indefinita upotrebljavaju u afirmativnim, a generalna u koncesivnim, hipotetičkim,

interrogativnim, optativnim i u imperativnim rečenicama. Sve pak ove rečenice, u kojima se upotrebljavaju generalna indefinita, pripadaju u istu vrstu rečenica: hipotetičke su rečenice upravo koncesivne a interrogativne i optativne upravo su hipotetičke, kao što je razloženo u mojoj raspravi o rečenicama s konj. „ako, neka. li“ (u Radu knj. 134.) § 21. 28; slavenski je imperativ upravo optativ, a da su rečenice sa željnim optativom, od kojega je i postao slavenski imperativ, upravo hipotetičke, natuknuo sam već u netom spomenutoj raspravi (u bilješki k § 21. na str. 38.), a opširnije ću razložiti drugdje. Po tom bi se u kratko moglo kazati, da generalna indefinita dolaze u supozitivnim rečenicama. A što u afirmativnim rečenicama dolaze individualna, a u supozitivnim generalna indefinita, to je i posve naravno. Tko n. pr. kaže „(ne)tko“, on nikako ne određuje lica, koje valja da se pod tim razumijeva, t. j. pod „(ne)tko“ (ako se ne gleda na to. u kakvoj se rečenici nalazi) može se razumijevati svako lice. Ali sama narav afirmativne rečenice čini, da u njoj pod „netko“ valja razumijevati posve određeno (samo nepoznato) lice. Tako se u sprijed (§ 5.) navedenom primjeru iz N. pj. II, 176. (*Netko* dođe u mermer-avlju), tvrdi, da je netko u određeno prošlo vrijeme došao u mermer-avlju, dakle valja da se i za svako lice, koje se mjesto „netko“ umetne, tvrdi, da je u neko određeno prošlo vrijeme došlo u mermer-avlju. Tvrditi pak, da je u neko određeno prošlo vrijeme došao u mermer-avlju, može se samo za bana Milutina. jer je samo on u neko određeno prošlo vrijeme doista došao u mermer-avlju. S toga se mjesto „netko“ može umetnuti samo „ban Milutin“ t. j. „netko“ ne može značiti nikoga drugoga do toga jednoga¹ čovjeka.

Drukčije je u supozitivnim rečenicama. Tu otpada upravo onaj momenat, koji u afirmativnim rečenicama čini, da „netko“ znači posve određena čovjeka. U njima se radnja, koju znači glagol, ne tvrdi, nego samo dopušta (suponira), a upravo to čini, da u njima „tko“ može značiti makar koje (ili svako) lice. Tako se u sprijed navedenom primjeru iz N. pj. II, 601.2. (Ako *kogod* dođe od svatova te ti kaže, da sam poginuo, goni vranca Bijogradu mome) dopušta (suponira), da je u koje neodređeno buduće vrijeme tko od svatova došao i kazao —, dakle valja da se i za svako

¹ Otuda dolazi, da se i „jedan“ upotrebljava u istom značenju, kao „neki“; n. pr. Bio *jedan* car. N. prip. 7. — Pređa ga *jednoj* staroj babi, da ga uč. ib. 37. (jedan = *x*); isp. Akad. rj. IV, str. 519, 6.

lice, koje se mjesto „kogađ“ umetne, dopušta, da je u koje neodređeno buduće vrijeme došlo i kazalo —. A dopuštati, da je u koje neodređeno buduće vrijeme došao i kazao —, može se makar za kojega od svatova. S toga se mjesto „kogađ“ može umetnuti ime makar kojega od svatova, a rečenici će vrijednost ostati ista; n. pr. Ako *Petar* dođe te ti kaže, da sam poginuo, goni vranca Biogradu mome — Ako *Pavao* dođe te ti kaže, da sam poginuo, goni vranca Biogradu mome — itd. U svakom slučaju vrijedi ono, što se kaže glavnom rečenicom: goni vranca Biogradu mome.

Po tom bi čovjek rekao, da samo generalna indefinita čuvaju pravo značenje indefinitâ, kao što je i oblik bez *ne-* jamačno stariji od onoga sa *ne-*.

8. Ipak ima primjera, da i u supozitivnim rečenicama dolaze individualna indefinita, n. pr. Ako je *netko* lud, ne budi mu drug. N. posl. — Ne zovem te, da ti zapovjedam, već te zovem, da te *nešto* pitam. N. pj. I, 616. — Moj unuču, nejačak Maksime! bi li mene *nešto* svjetovao? II, 479. — Ode k đevojci, ali ne da je prosi, nego samo da je vidi i da je *nešto* pita. N. prip. 101. Ali takovi su primjeri rijetki, a indefinitum ima u njima takovo značenje, kao i u afirmativnim rečenicama. Tako pod „nešto“ u sva tri primjera valja razumijevati (ne: makar što, nego) nešto posve određeno. „Netko“ u prvom primjeru po svoj prilici znači isto, što bi značilo „tko“. Svakako pak mislim, da su individualna indefinita u supozitivne rečenice prešla iz afirmativnih ponajviše zadržavši svoje individualno značenje; ali kadšto im se individualno značenje i promijenilo u generalno, ili kadšto individualna indefinita stoje krivo mjesto generalnih, kao u prvom od navedenih primjera (iz N. posl.), gdje „Ako je *netko* lud“ po svoj prilici stoji mjesto „Ako je *tko* lud“ (ne budi mu drug).

I u afirmativnim rečenicama dolaze generalna indefinita, n. pr. A ja ću *koga* moliti, neka me banu odvede. N. pj. I. 592. — Sad ja idem preko Carigrada, teva m' *koja* sukobiti beda. II. 357. — Latini su stare varalice, bojati se *kakve* prijevare. II, 515. — Ko doraste u toj zemlji našoj: tamo ode krvničko koljeno, on će dvorit' cara u Stambolu, izdvorit' će *kaku* vojsku silnu, te će zemlju našu pogaziti. II, 566. — Pusti me iz ovih gvožđa, ja ću ti *kadgod* trebati. Nar. prip. 21. — Moj sinko, ti misliš, da je ovaj čovek *kakav* majstor, kao što su majstori na onom svetu. ib. 37. — Eto ide sunce umorno, a može biti da su ga i oblaci naljutili, pak ti u ljutini može *što* učiniti. ib. 56. — Kad bi mleko od ovaca

nosila kući, ona gde bi god videla rupicu na putu, odmah bi rekla: „Ovde mora biti *kaka* bubica“, pak bi joj usula mleka. ib. 83. — Nemoj riječi progovoriti, jer ako progovoriš, zatrvat će te i pretvorit će te u ribu ili u *što* drugo pak će te izjesti. ib. 122. — Ko me god vidi, misli, da sam *kaka* avet, i beži od mene. ib. 135. — U četiri od navedenih primjera glagol je u futuru. A što u rečenicama s futurom dolaze generalna indefinita, nije nikakvo čudo. Tvrđnja izrečena futurom nema one snage, kao tvrđnja izrečena prezentom ili preteritom. Što se tvrdi prezentom ili preteritom, za ono se može sasvim pouzdano znati, je li doista bivalo ili biva, ali za ono, što se tvrdi futurom, ne može se nigda pouzdano znati, hoće li doista bivati. U afirmativnim je dakle rečenicama s futurom snaga onoga momenta, koji upravo čini, da u afirmativnim rečenicama dolaze individualna indefinita, oslabila. S toga takove rečenice stoje kao u sredini između afirmativnih i supozitivnih rečenica, te se u njima mogu upotrebljavati i individualna i generalna indefinita, svaka dakako sa svojim osobitim značenjem. Primjeri iz N. pj. II, 357. (teva m' *koja* sukobiti beda) i 515. (bojati se *kakce* prijevare) stoje vrlo blizu rečenicama s futurom. I ostali su primjeri takovi, da u njima ima više nagadanja nego tvrđnje, po čemu se približavaju supozitivnim rečenicama: te se i u njima upotrebljavanje generalnih indefinita vrlo lako razumije.

9. Nakon ove digresije valja da se vratim k našoj drugoj kategoriji relativnih rečenica i da konstatiram zanimljivu pojavu, da u njima relativ ima svagda onakovo značenje, kao generalni indefinitum; relativ se u njima može zamijeniti makar kojim individualnim pojmom iste kategorije, ali uz hipotetičku konjunkciju t. j. tko = ako *x*, ako *y*, ako *z*, . . . N. pr. *Ko* drugomu jamu kopa, sam će u nju pasti. N. posl. = ako Petar drugomu jamu kopa, sam će u nju pasti; ako Pavao drugomu jamu kopa, sam će u nju pasti itd. — *De* si pjevao ljetos, pjevaj i zimus. Nar. posl. = ako si u polju pjevao ljetos, pjevaj i zimus; ako si u šumi pjevao ljetos, pjevaj i zimus itd.

10. Po tom bi čovjek rekao, da je n. pr. „tko“ u prvom od navedenih primjera = ako tko (*tko* drugomu jamu kopa sam će u nju pasti = *ako tko* drugomu jamu kopa, sam će u nju pasti), ili u drugom primjeru: gdje = ako gdje (*gdje* si pjevao ljetos, pjevaj i zimus = *ako si gdje* pjevao ljetos, pjevaj i zimus) Ali nije tako: između rečenice sa „gdje“ i one s „ako gdje“ ima znatna razlika. Tko kaže: *ako si gdje* pjevao ljetos, pjevaj i zimus —, on ne zna pouzdano, jesi li gdje pjevao ljetos, nego samo suponira,

da si gdje pjevao. A tko kaže: *gdje* si pjevao ljetos, pjevaj i zimus —, on pouzdano zna, da si negdje pjevao ljetos, samo ne zna, gdje. Isto vrijedi za prvi od navedenih primjera. Tko kaže: *ako tko* drugomu jamu kopa, sam će u nju pasti —, on ne zna pouzdano kopa li tko drugomu jamu, nego samo suponira, da tko drugomu jamu kopa. A tko kaže: *tko* drugomu jamu kopa, sam će u nju pasti —, on pouzdano zna, da netko drugomu jamu kopa, samo ne zna, tko. Isto vrijedi i za svaki drugi primjer relativnih rečenica naše druge kategorije.

II. A sada se pita: Otkuda dolazi to, da premda je relativno „tko“ = ako *x*, ako *y*, ako *z*, . . ., opet nije = ako tko (indef.)? To dolazi od jednoga karakterističnoga svojstva hipotetičkih rečenica, i to otuda, što ista hipotetička rečenica može imati različan smisao, ako se u njoj osobito naglasi različna riječ. Ako u rečenici: *Ako* moj prijatelj danas poslije podne dođe, radovat će se — osobito naglasim riječ „danas“, izlazi ovaj smisao: *Moj* će prijatelj doći poslije podne, ali ne znam koji dan, pa suponiram, da će doći danas poslije podne. Ako osobito naglasim riječi „poslije podne“, izlazi ovaj smisao: *Moj* će prijatelj doći danas, ali ne znam, u koje doba, pa suponiram, da će doći danas poslije podne. Ako osobito naglasim riječ „prijatelj“, izlazi ovaj smisao: *Netko* će moj doći danas poslije podne, ali ne znam, tko, pa suponiram, da će doći moj prijatelj. Ako osobito naglasim riječ „moj“, izlazi ovaj smisao: *Nečiji* će prijatelj doći danas poslije podne, ali ne znam, čiji, pa suponiram, da će doći moj prijatelj. Ako napokon osobito naglasim riječ „dođe“, izlazi ovaj smisao: *Moj* će prijatelj danas poslije podne nešto učiniti, ali ne znam, što, pa suponiram da će doći.

I u narodnim umotvorinama ima dosta primjera, koji to potvrđuju; n. pr. *Ako* vojno dobre sreće bude, s večera će bosiljak niknuti. N. pj. I, 22. — *Sudi* pravo, od Trogira kralju! *Ako* li mi *sudit'* pravo ne ćeš, ja sam bosa do Trogira došla, ja ću bosa i do cara poći, a za tebe dobro biti ne će. I, 400. — *Ti* načini lučevu ćeliju, namaži je lojem i katranom. *zatvori* se, care u ćeliju, *zapali* je sa četiri strane, neka gori s večer' do svijeta, ak' ostaneš, care, u ćeliji, onda si se *grija* ostajao. II, 912. — *Ti* ako si, sestro, naumila uzet', seko, *dobroga* junaka, koji će nam obraz osvjetlati, uzmi, sele, *Kraljevića* Marka. II, 237. U svima ovim primjerima „ako“ pripada upravo samo osobito naglašenoj riječi, govornik hoće da suponira samo ono, što ona znači, a ono, što

ostali dio rečenice znači, valjalo bi da tvrdi, ali kako je ovo drugo nužna dopunidba onoga prvoga, uzima se sve zajedno u jednu rečenicu, pa se sve zajedno i suponira, ali ovo drugo samo kao dopunidba onoga prvoga. A ipak se tim, što je jedan dio rečenice toliko jače naglašen od drugoga, ističe suprotivština između jednoga i drugoga dijela. A uzrok je osobitomu naglašivanju one riječi, koja znači ono, što se upravo hoće da suponira, u tom, što se pojam, koji se suponira, tim, što se suponira, nasuprot postavlja drugim pojmovima iste kategorije, koji se ne suponiraju. Tako „Ako moj prijatelj danas poslije podne dođe“ znači „Ako moj prijatelj danas (a ne sutra ili prekosjutra ili . . .) poslije podne dođe“. — „Ako vojno dobre sreće bude“ znači „Ako vojno dobre (a ne loše) sreće bude“.

Često u hipotetičkoj rečenici nema nijedne riječi, koja bi bila osobito naglašena. Onda se ono, što čitava rečenica znači, suponira kao jedna cjelina; n. pr. Ako ćeš mi dati vjeru tvrdi, da me hoćeš uzet' za ljubovcu, ja se hoću pokristit' za nago. N. pj. II, 615. — Ako nama od njih pomoć dođe, neka znate, razbit ćemo Turke. IV, 247. Više primjera ima u mojoj raspravi o rečenicama s konj. „ako, neka, li“ (u Radu knj. 134.) § 12. 14. 15.

Sada možemo odgovoriti na pitanje: Otkuda dolazi to, da premda je relativno „tko“ = ako *x*, ako *y*, ako *z*, . . ., opet nije = ako tko. To dolazi odatle, što je relativno „tko“ naglašeno,¹ a „tko“ u rečenici s „ako tko“ nije. Po tom je relativna rečenica: *Ko* drugomu jamu kopa (sam će u nju pasti) — postala ovako: *Govornik* zna, da netko drugomu jamu kopa, ali ne zna, tko, pa suponira, da je kopa *x*, *y*, *z*, . . . makar tko. A rečenica: *Ako tko* drugomu jamu kopa (sam će u nju pasti) — postala je ovako: *Govornik* ne zna, kopa li tko drugomu jamu, pa suponira, da je kopa. Razlika je dakle u tom, što se u prvom slučaju suponira nešto drugo nego u drugom. Što se u drugom slučaju suponira, to je u prvom poznato (t. j. da netko drugomu jamu kopa). U prvom se slučaju suponira makar koji individualni pojam, koji „tko“ obuhvaća t. j. makar koji određeni čovjek (Petar, Pavao, Ivan . . .), a u drugom se slučaju suponira samo ono, što „tko“ znači t. j. sâm pojam čovjeka. Da bude realizirano ono, što se u prvom slučaju suponira, potrebno je, da vrijedi makar koja od ovih rečenica: Petar kopa drugomu jamu; Pavao kopa drugomu

¹ Naglašeno „tko“ stoji prema nenaglašenomu (enkličnomu) onako, kao osobito naglašena druga riječ prema obično naglašenoj.

jamu; Ivan kopa drugomu jamu itd. A da bude realizirano ono, što se suponira u drugom slučaju, potrebno je, da vrijedi ova rečenica: Netko kopa drugomu jamu. Istina, i „tko“ u relativnoj rečenici i „tko“ u rečenici s „ako tko“ može se zamijeniti makar kojim od individualnih pojmova, koje „tko“ obuhvaća, ali je razlika u tom, što svakomu individualnomu pojmu, kojim se „tko“ u relativnoj rečenici zamijeni, treba dodati „ako“ (*ako* Petar drugomu jamu kopa; *ako* Pavao drugomu jamu kopa itd.), a u rečenici s „ako tko“ ne treba, jer je već tu. Pa onda svaki individualni pojam, kojim se (naglašeno) „tko“ u relativnoj rečenici zamijeni, osobito je naglašen, a nijedan individualni pojam, kojim se (enklitično) „tko“ u rečenici s „ako tko“ zamijeni, nije osobito naglašen; isp. „Ako Petar drugomu jamu kopa“ i „Ako Petar drugomu jamu kopa“. Da Petar (ili makar tko drugi) drugomu jamu kopa, u prvom se slučaju upravo suponira, a u drugom se slučaju suponira samo to, da „tko“ drugomu jamu kopa, ali ovaj „tko“ može dakako biti i Petar i Pavao i Ivan i makar tko.

Veće jasnoće radi analizirat ću tako i drugu od sprijed navedenih rečenica: *De* si pjevao ljetos, pjevaj i zimus. Relativna je rečenica: *De* si pjevao ljetos — postala ovako: Pčele (koje su to kazale bumbaru) znadu, da je bumbar ljetos negdje pjevao, ali ne znadu, gdje, pa suponiraju da je pjevao na mjestu *x, y, z, . . .* makar na kojem mjestu. A rečenica: *Ako* si *gdje* pjevao ljetos (pjevaj i zimus) — postala je ovako: Pčele ne znadu, je li bumbar gdje pjevao ljetos, pa suponiraju da je gdje pjevao. Razlika je dakle i ovdje u tom, što se u svakom slučaju nešto drugo suponira. Što se u drugom slučaju suponira, to je u prvom poznato (t. j. da je bumbar ljetos negdje pjevao). U prvom se slučaju suponira makar koji individualni pojam, koji „gdje“ obuhvaća t. j. makar koje određeno mjesto (polje, šuma, vrt . . .), a u drugom se slučaju suponira samo ono, što „gdje“ znači t. j. sam pojam mjesta. Da bude realizirano ono, što se u prvom slučaju suponira, potrebno je, da vrijedi makar koja od ovih rečenica: Ti si ljetos pjevao u polju; ti si ljetos pjevao u šumi; ti si ljetos pjevao u vrtu itd. A da bude realizirano ono, što se suponira u drugom slučaju, potrebno je, da vrijedi ova rečenica: Ti si ljetos negdje pjevao. Istina, i „gdje“ u relativnoj rečenici i „gdje“ u rečenici s „ako gdje“ može se zamijeniti makar kojim od individualnih pojmova, koje „gdje“ obuhvaća, ali je razlika u tom, što svakomu individualnomu pojmu, kojim se „gdje“ u relativnoj rečenici za-

mijeni, treba dodati „ako“ (ako si ljetos pjevao u polju; ako si ljetos pjevao u šumi itd.), a u rečenici s „ako gdje“ ne treba, jer je „ako“ već tu. Pa onda svaki individualni pojam, kojim se (naglašeno) „gdje“ u relativnoj rečenici zamijeni, osobito je naglašen, a nijedan individualni pojam, kojim se enklitično „gdje“ u rečenici s „ako gdje“ zamijeni, nije osobito naglašen; isp. „Ako si u polju pjevao ljetos“ i „Ako si u polju pjevao ljetos“. Da je bumbar u polju (ili makar gdje drugdje) pjevao ljetos, to se u prvom slučaju upravo sponira, a u drugom se slučaju sponira samo to, da je bumbar „gdje“ pjevao ljetos, ali ovo „gdje“ može dakako biti i u polju i u šumi i u vrtu i makar gdje.¹

12. Rečeno je, da svakomu individualnomu pojmu, kojim se „tko“ u relativnoj rečenici zamijeni, treba dodati „ako“, a u rečenici s „ako tko“ ne treba, jer se već nalazi u rečenici. Samo se sobom nameće pitanje: Ako je „Tko drugomu jamu kopa“ = „Ako Petar drugomu jamu kopa; Ako Pavao drugomu jamu kopa . . .“ — za što se onda ne kaže i „Ako tko drugomu jamu kopa?“ Za to, što je „tko“ u relativnoj rečenici naglašeno te svagda stoji na početku rečenice. Tim mu je dovoljno markirano osobito (hipotetičko) značenje. S toga mu ne treba dodavati hipotetičke konjunkcije „ako“. Ali u rečenicama kao: Ako Petar drugomu jamu kopa . . . — „ako“ je potrebno, jer bez njega mogla bi se rečenica shvatiti i kao afirmativna, pa makar se riječ

¹ Istu razliku, kao između relativnih rečenica i hipotetičkih rečenica s nenaglašenim indefinitom, nalazimo i između koncesivnih rečenica s naglašenim i onih s nenaglašenim indefinitom; isp. n. pr. *Stati god* (car) odgovori, kad se vratiš, opet se ne osvrći do naše kuće. N. prip. 52. i: Ako ti (car) *štogod* i odgovori, opet se ne osvrći. U prvom je slučaju indefinitom naglašen, a u drugom nije. Što se u drugom slučaju sponira (da će car što odgovoriti), to je u prvom poznato, a radi se samo o tom, što će car odgovoriti, te se sponira, da će odgovoriti ovo, ono, . . . makar što (ako ti car odgovori ovo, ono, . . . makar što), ali nijedna supozicija govorniku ne smeta, da ne bi kazao: ne osvrći se! Da bude supozicija realizirana, treba u drugom slučaju da vrijedi rečenica: car će nešto odgovoriti, a u prvom koja od rečenica: car će odgovoriti ovo, ono, . . . makar što. Isp. još: Majmun je majmun, ako ćeš ga u *kakve* (naglašeno) haljine oblačiti. N. posl. i: Majmun je majmun, ako ćeš ga (i) u *kakve* (nenaglašeno) haljine oblačiti. Lijepih primjera za koncesivne rečenice s naglašenim indefinitom ima među rečenicama s participom preterita akt. II., n. pr. Brat je mio, *koje* vjere bio (kada bratski čini i postupa). N. posl. — Onaj, za koga se čini, mora odmah doći, makar *gdje* bio. Vuk, N. pj. I, 350. Isp. i § 6. II, A).

„Petar“ naglasila koliko mu drago i metnula na koje mu drago mjesto. A rečenica: Tko drugomu jamu kopa . . . — ne može se shvatiti kao afirmativna, jer „tko“ u afirmativnoj rečenici upravo i ne dolazi, pa ako i dolazi (isp. § 8.), nije naglašeno niti može stajati na početku rečenice.¹

13. I što se glavne rečenice tiče, ima razlika između relativnih rečenica i rečenica s „ako“ i nenaglašenim indefinitom. Ogledajmo najprije relativne rečenice! Tko drugomu jamu kopa, sam će u nju pasti = Ako Petar drugomu jamu kopa, sam će u nju pasti; ako Pavao drugomu jamu kopa, sam će u nju pasti itd. U slučaju: Ako Petar drugomu jamu kopa, sam će u nju pasti — razlikuje se podložna rečenica od podložne rečenice u drugim slučajevima (n. pr. Ako Pavao drugomu jamu kopa, sam će u nju pasti) tim, da je u njoj indefinitni pronomen „tko“ zamijenjen individualnim pojmom „Petar“. S toga i jest riječ „Petar“ osobito naglašena (jer se misli: Petar, a ne Pavao, Ivan itd.). Dakle valja da se i glavna rečenica u ovom slučaju od glavne rečenice u drugim slučajevima razlikuje tim da se ono, što se njom izriče, tiče Petra. Jer kad se ono, što se glavnom rečenicom izriče, ne bi ticalo Petra (a ne Pavla, Ivana itd.), ne bi imalo smisla naglašivati riječ „Petar“ ni u podložnoj rečenici. S toga valja da u glavnoj rečenici dolazi riječ „Petar“ ili riječ, pod kojom se može razumijevati Petar, i da bude naglašena, jer se i u glavnoj rečenici misli: Petar, a ne Pavao, Ivan itd. Tako valja da i rečenici: Ako Pavao drugomu jamu kopa — pripada takova glavna rečenica, da bude u njoj riječ „Pavao“ ili riječ, pod kojom se može razumijevati Pavao, i da bude naglašena. Isto vrijedi i za svaki drugi slučaj. Ali glavna rečenica valja da bude i takova, da vrijedi u svakom slučaju, zamijenilo se „tko“ makar kojim individualnim pojmom, koji obuhvaća. S toga u njoj ne može dolaziti ni riječ Petar ni riječ Pavao ni ijedna druga riječ, kojom se izriče koji individualni pojam, koji „tko“ obuhvaća, nego valja da dolazi riječ,

¹ S istoga razloga i u koncesivnim rečenicama s naglašenim indefinitom ponajviše nema konjunkcije „ako“, n. pr. *Šta ti god (car) odgovori, kad se vratiš, opet se ne osvrći do naše kuće.* N. prip. 52. — *Brat je mio, koje vjere bio.* N. posl. Rijetko dolazi „ako“: *Majmun je majmun, ako ćeš ga u kakve haljine oblačiti.* N. posl. (ali bi moglo i ovdje biti bez konjunkcije: *Majmun je majmun, u kakve ćeš ga haljine oblačiti.*) Ako pak indefinitum nije naglašen, svagda dolazi „ako“, n. pr. *Ako si me kada zagrlio, nijesu ruke pri grlu ostale; ako si mi đe donio zlata, ja sam zlato u jagluku vezla.* Nar. pj. herc. 109. cf. § 6. II, A) i § 11. bilj.

pod kojom se može razumijevati i Petar i Pavao i Ivan i svaki drugi individualni pojam, koji „tko“ obuhvaća. A takove su riječi anaforički pronomeni i demonstrativna pronomina i adverbii. S toga valja da u glavnoj rečenici svagda bude anaforički ili demonstrativni pronomeni ili adverbii i da bude naglašen. Ali često je taki pronomeni (adverbii) izostavljen, kao što je već spomenuto u § 3., jer se ono, što bi on značio, razumije samo sobom. Što je netom rečeno, može se i ovako prikazati:

Ako Petar drugomu jamu kopa, (Petar, on) će sam u nju pasti.

Ako Pavao drugomu jamu kopa, (Pavao, on) će sam u nju pasti.

Ako Ivan drugomu jamu kopa, (Ivan, on) će sam u nju pasti.

Tko drugomu jamu kopa, (on) će sam u nju pasti.¹

¹ Ako u glavnoj rečenici nema anaforičkoga ni demonstrativnoga pronomina, koji bi se protezao na indefinitni (relativni) pronomeni podložne rečenice, niti se sâm po sebi razumije, onda podložna rečenica nije hipotetička (t. j. relativna), nego koncesivna, jer onda u glavnoj rečenici nema riječi, koja bi mogla značiti svaki individualni pojam, koji može značiti indefinitum podložne rečenice, te glavna rečenica ostaje ista, zamijenio se indefinitum makar kojim individualnim pojmom, kojim se u opće može zamijeniti. Kad bi i u tom slučaju podložna rečenica bila hipotetička (t. j. relativna), značilo bi to, da se dopušta, da isti posljedak može imati toliko različnih uvjeta, koliko ima individualnih pojmova, kojima se indefinitum podložne rečenice može zamijeniti. Ali to se ne dopušta, pa s toga u tom slučaju sveza između podložne i glavne rečenice nije kausalna, nego adversativna t. j. podložna je rečenica koncesivna. Tako u primjeru: *Šta ti god* (car) odgovori, opet se ne osvrći do naše kuće. N. prip. 52. — u glavnoj rečenici nema anaforičkoga ni demonstrativnoga pronomina, koji bi se protezao na indefinitno „što“ u podložnoj rečenici, niti se sâm po sebi razumije, pa s toga, zamijenila se podložna rečenica rečenicom „ako ti car ovo odgovori“ ili rečenicom „nko ti car ono odgovori“ ili . . ., glavna glasi jednako „opet se ne osvrći do naše kuće“. Kad bi u tom slučaju podložna rečenica bila hipotetička (t. j. relativna), značilo bi to, da se dopušta, da isti posljedak (zapovijed govornikova: „ne osvrći se do naše kuće!“) može imati toliko različnih uvjeta, koliko ima rečenica, kojima se podložna rečenica može zamijeniti, a njih ima toliko, koliko ima individualnih pojmova, kojima se indefinitum podložne rečenice može zamijeniti (ako ti car ovo odgovori, ako ti car ono odgovori, . . .). A budući da se to ne dopušta, podložna rečenica nije hipotetička (relativna), nego koncesivna. Ali kako bi u glavnu rečenicu došao anaforički ili demonstrativni pronomeni, koji bi se protezao na indefinitum podložne rečenice, među podložnom i glavnom rečenicom nastala bi odmah kausalna sveza t. j. podložna bi rečenica odmah postala hipotetička (relativna),

Drukčije su rečenice s „ako tko“. I u njima se „tko“ može zamijeniti makar kojim individualnim pojmom, koji „tko“ obuhvaća: Ako tko drugomu jamu kopa, sam će u nju pasti = Ako Petar drugomu jamu kopa, sam će u nju pasti; ako Pavao drugomu jamu kopa, sam će u nju pasti etc. Ali među pojedinim slučajevima toga zamjenjivanja nema one suprotivštine, koju smo našli kod rečenice sa „tko“. Ako tko drugomu jamu kopa, sam će u nju pasti = Ako Petar drugomu jamu kopa, sam će u nju pasti —, ali se ne misli: Petar. a ne Pavao, Ivan itd. S toga riječ „Petar“ nije ni osobito naglašena (niti je naglašeno „tko“ u rečenici s „ako tko“). Tako otpada glavni momenat, koji čini da kod rečenica s „tko“ u glavnoj rečenici mora dolaziti anaforički ili demonstrativni pronomeni (adverab), t. j. naglašavanje indefinita ili osobito naglašavanje onoga, čim se on zamijeni. Kod rečenica s „ako tko“ u glavnoj rečenici ne treba da dolazi anaforički ili demonstrativni pronomeni (adverab); n. pr. Ako li se koje druge mašiš, ne ćeš izić ni iznijet' glave. Nar. pj. II, 149. — Ako kažeš komegod, odmah ćeš umrijeti. N. prip. 12. — Brate opomeni se i mene, ako gđe nađeš Usuda. ib. 74. isp. § 6. II, B). Ali može i kod rečenica s „ako tko“ u glavnoj rečenici dolaziti (nenaglašen!) anaforički ili demonstrativni pronomeni (adverab), kao što može u glavnoj rečenici i drugih hipotetičkih rečenica dolaziti anaforički ili demonstrativni pronomeni (adverab), koji se proteže na koji pojam u podložnoj rečenici; n. pr. Ako l' mu majka ne dađe, duša joj raja ne vid'la. N. pj. I, 225. — Ako su ti kćeri neudate, razudaj *í(h)* za koga ti drago. I, 461. — Ako čedo bude muška glava, daj *ga* mene na konja viteza. II. 156. Isp. §§ 4. i 6. II, B).

Glavna je dakle razlika između rečenica sa „tko“ (relat.) i onih s „ako tko“, što se glavne rečenice tiče, ta. da u prvima mora dolaziti (ili se bar razumijevati) anaforički ili demonstrativni pro-

n. pr. Što ti god car odgovori, na to se ne osvrći! (sada glavna rečenica nije više svagda ista, nego čim se zamijeni „što“ u podložnoj rečenici, tim se zamijeni i „to“ u glavnoj, pa tako svaka podložna rečenica dobije svoju glavnu, ili svaki uvjet svoj posljedak, a svaki posljedak svoj uvjet). Isto bi tako svaka relativna rečenica postala koncesivna, kad bi se iz glavne rečenice izostavio anaforički ili demonstrativni pronomeni, n. pr. Kakvo sjeme posiješ, onako ćeš i žito vrći. N. posl. (relat.) — Kakvo sjeme posiješ, vrći ćeš žito (konces.) (t. j. makar kakvo sjeme posiješ, ipak ćeš vrći žito).

nomen (adverab), koji se proteže¹ na „tko“ (relat.), a u drugima ne mora, i da je anaforički ili demonstrativni pronomen (adverab) u prvima naglašen, a u drugima nije. Ali se ova posljednja razlika često ukida, jer i kod rečenica sa „tko“ (relat.) u glavnoj rečenici rado dolazi enklitični oblik anaforičkoga pronomina, n. pr. Ko rad igra, lako *mu* se svira. N. posl. (mj njemu se lako svira). — Ko ne dođe, braće, na ročište, čekajte *ga* za neđelju dana. N. pj. III, 364. — Ko za tri noći sačuva kobilu i ždrebe, baba *mu* da konja da bira, kojega hoće. N. prip. 22. Isp. § 4.

14. Iz onoga što je rečeno, vidi se, da su relativne rečenice naše druge kategorije upravo hipotetičke rečenice. A to potvrđuju i ovi momenti:

1. U njima dolazi, kao i u hipotetičkim rečenicama prezenat perfektivnoga glagola. Primjere vidi § 4. D).

2. U njima dolaze, kao i u hipotetičkim rečenicama generalna, a ne individualna indefinita (isp. § 7.); n. pr. *Đe ko* nikne, tu se i obikne. Nar. posl. — *Ko što* učini, to dočeka, ib. — *Da Bog* dade svakom, *tko što* hoće. Nar. pj. I. 221. — Nije blago ni srebro ni zlato, već je blago, što je *kome* drago. I, 222. — Bjež' te, roblje, kuda *koje* znade. II. 524. — U mene ima sto žena, pa ih svabim sve na jedno zrno proje, kad *gde* nađem. N. prip. 14. — Onda carev sin zapovedi, da svi izlaze jedan po jedan i da idu, kud je *kome* drago, ib. 50. — Kako je meni bilo onu noć, kad se *ko* rodio, onome će onako biti do veka, ib. 76. — Ali kako je *koji* išao, nije se natrag vraćao, jer kako bi *ga koji* obrijao, car Trojan bi *ga* zapitao, šta je video na njemu, ib. 150. — Hajde da lažemo, pa *koji koga* nadlaže, onaj neka nosi svu pogaču, ib. 160. — Dok carev sin ne nauči *kakavgođ* zanat, i ne donese mi svoju rukotvorinu, dotle nema ništa od prijateljstva, ib. 174.

3. Od njih postaju, kao i od hipotetičkih rečenica, pitanja (i to t. zv. pronominalna pitanja). Ako je „Jesi li bio u gradu?“ = jesi li bio u gradu (t. j. ako si bio u gradu), kaži mi (se. da si bio) [cf. moju raspravu o rečenicama s konj. „ako, neka, li“ u Radu knj. 134. § 19. i 28.] — onda je „Gdje si bio?“ = ako si bio na *x*-mjestu, kaži mi (se. da si bio na njemu); ako si bio na *y*-mjestu, kaži mi (se. da si bio na njemu); ako si bio na *z*-mjestu,

¹ Po onom, što je rečeno, pravije bi se kazalo, da se demonstrativni ili anaforički pronomen (adverab) glavne rečenice proteže na relativni pronomen podložne rečenice, nego da se relativni pronomen proteže na demonstrativni ili anaforički pronomen (adverab).

kaži mi (se da si bio na njemu); . . . ako si bio makar na kojemu mjestu, kaži mi (se. da si bio na njemu)!¹ Ja dakle ne mislim, da je interogativno značenje pronominalnoga korijena *go*-prvobitno, nego da je postalo načinom ovdje pokazanim, ali još u indoevropskom prajeziku. Drukčije misli između ostalih i g. Martić (Vezn. § 114.). Opširnije će o pitanjima govoriti na drugom mjestu.

15. Ovo je raspravljanje izišlo od pitanja: čim se može zamijeniti relativ u našoj drugoj kategoriji relativnih rečenica (cf. § 5.). Sada se na ovo pitanje može odgovoriti, da se relativ u toj kategoriji relativnih rečenica može zamijeniti makar kojim individualnim pojmom iste vrste, koje je relativ, ali uzevši ga hipotetički, tako da je n. pr. „tko“ = ako *x*, ako *y*, ako *z* . . . ako makar tko. Ujedno je ovo istraživanje iznijelo doista zanimljiv rezultat, da su relativne rečenice naše druge kategorije upravo hipotetičke rečenice bez hipotetičke konjunkcije. A relativni je pronomen (adverab) u njima upravo generalni indefinitni pronomen (adverab),² koji bi se u ovom slučaju mogao zvati i hipotetički indefinitum.

Sada se našim dvjema kategorijama relativnih rečenica (cf. § 1. 3.) mogu dati i osobiti nazivi. Relativne rečenice druge kategorije mogu se nazvati hipotetičke relativne rečenice, a relativnim rečenicama prve kategorije može se za razliku od ovih kazati paratetičke relativne rečenice. Ovi nazivi čini mi se da bolje pogađaju biće jednih i drugih relativnih rečenica nego oni, koje drugi upotrebljavaju; tako zove B. Delbrück moje hipotetičke relativne rečenice: priorne, a moje paratetičke: posteriorne (Synt. Forsch. I, 35.), a L. Lange zove prve: antecisivne, a druge: subsekutivne (Partikel Ei 18.) Isp. moju raspravu o gnom. aor. u Radu knj. 112. § 11, II.

¹ Po tom ima između pronominalnih pitanja i glagolskih pitanja s nenaglašenim indefinitom (Gđje si bio? . . . Jesi li gđje bio? isp. § 6. II, C.) ista razlika, kao i između relativnih rečenica i hipotetičkih rečenica s nenaglašenim indefinitom, i kao između koncesivnih rečenica s naglašenim i onih s nenaglašenim indefinitom (isp. § 11. bilj.).

² Savez relativnoga pronomina u našoj drugoj kategoriji relativnih rečenica s generalnim indefinitnim pronominom vidi se i u tom, što uz jedan i drugi može prionuti „god“ (ili „mu drago“); cf. primjere u § 4. (relat.) i u § 6. II. (indef.) pa Akad. rj. II. str. 743^a (drago) i III. str. 233^b (-god).

16. Ostaje još jedno zamašno pitanje. U paratetičkim je relativnim rečenicama, kao što smo vidjeli, n. pr. „koji“ = on, a u hipotetičkima je „koji“ = ako ovaj, ako onaj . . . ako makar koji; pa se pita, u kakvoj svezi stoji jedno značenje pronomina „koji“ s drugim. Ja bih rekao (da odmah kažem što mislim), da je pronomen „koji“ dobio relativno značenje (od indefinitnoga) najprije u hipotetičkim rečenicama, da je najprije postao hipotetički relativ, a onda je s gotovim relativnim značenjem prešao i u paratetičke rečenice, postao je i paratetički relativ. Kad se kazalo: *Koja tikva često na vodu ide, (ona) će se razbiti (hipot.)* — ili: *Razbit će se (ona) tikva, koja često na vodu ide (hipot.)* —, mislilo se, da se može kazati i: *Razbit će se (ova) tikva, koja često na vodu ide (paratet.)*. Kod toga se nije marilo za pravo značenje (hipot.) relativna. Vidjelo se samo, da je (hipot.) relativ riječ, koja se proteže na anaforički pronomen ili na demonstrativni pronomen, uz koji ima supstantiv, pa se mislilo, da se ova relativna riječ može protezati i na sam supstantiv. Ali de facto je u tom slučaju, u paratetičkoj rečenici, relativ dobio posve novo značenje. „Koji“ više ne znači: „ako ovaj, ako onaj . . . ako makar koji“, nego samo „on“. Isto vrijedi dakako mutatis mutandis i za druge relative. S tim je u savezu i položaj rečenica. Najprije je hipotetička relativna rečenica kao hipotetička rečenica dolazila svagda ispred glavne, onda je mogla dolaziti i iza glavne, a paratetička relativna rečenica može dolaziti samo iza glavne.

Da bude sve jasno, valja mi se ovdje u kratko osvrnuti i na druge indoevropske jezike. U indoevropskim jezicima dolaze dva pronomina u relativnoj funkciji: *io-* i *qo-*. Ja bih rekao, da je pronomen *io-* najprije (kad je postao relativ) služio samo kao paratetički relativ, a pronomen *qo-* najprije (kad je postao relativ) samo kao hipotetički relativ. A onda su jedni jezici prihvatili pronomen *io-* ne samo kao paratetički, nego i kao hipotetički relativ, a drugi pronomen *qo-* ne samo kao hipotetički, nego i kao paratetički relativ. Među prve pripadaju jezici: staroindijski (*yas, yā, yad*) i grčki (*ὅς, ἃ, ἕ*),¹ a među druge: latinski (*qui, quae, quod*) i litavski

¹ Ipak se i u grčkom jeziku (navlastito u tesalskom dijalektu) sačuvao trag pronominu *qo-* u značenju relativna, i to hipotetičkoga relativna, n. pr. *καὶ τὴν ὄνταλιν κίς καὶ γινώσκειται* (= ἤτις ἂν γίνεσται) ἐν τῶν δόμων. Cauer Del. inscr. Graec. 409, 22.; *φουλὰς ἐλομένους ἐκάστου, ποίικας καὶ βέλλειται* (= ὁποίικας ἂν βούλλεται) ib. 20. Isp. Kühnera II, str. 905. Anm. 1., Brugmann, Griech. Gramm.³ str. 231. — I grčko

(*kas*); u slavenskim jezicima dolaze oba pronomina u relativnoj funkciji (*io-* n. pr. u staroslovenskom *i-že, ja-že, je-že*), ali n. pr. u hrvatskom samo *go-* (ipak ima i u hrvatskom jeziku „jer“ (= *je-že*) od pronomina *jo-*). Ovomu mišljenju ide u prilog to, što pronomeni *go-* dolazi kao indefinitni i kao interogativni pronomeni u svima indoevropskim jezicima, a relativna mu funkcija stoji upravo u sredini između indefinitne i interogativne (ako ono, što je sprijed za hrvatski jezik pokazano, vrijedi i za druge jezike, o čemu ja ni malo ne sumnjam); od indefinitnoga postalo mu je hipotetičko-relativno značenje, a od njega interogativno (isp. § 14, 3.). Ako pronomeni *go-* dolazi u svima indoevropskim jezicima u značenjima, od kojih je jedno takovo, da mu se samo od njega moglo razviti hipotetičko-relativno značenje, a drugo takovo, da se moglo razviti samo od hipotetičko-relativnoga, onda je upravo on morao isprva služiti kao hipotetički relativ. Naprotiv se pronomeni *jo-* još često nalazi u značenju anaforičkoga pronomina, n. pr. grč. $\acute{\omicron}$; u $\alpha\alpha\iota$ $\acute{\omicron}$; $\tilde{\iota}$ δ' $\tilde{\epsilon}$; (što nije potrebno onako tumačiti, kao Brugmann, Griech. Grammatik² str. 228., što čini), lat. *is, ea, id*, lit. anafor. *jis, ji*, slav. anafor. *i, ja, je*. Ako pronomeni *jo-* tako često ima anaforičko značenje, a paratetički je relativ jednak upravo anaforičkomu pronominu, onda je sva prilika, da je pronomeni *jo-*, kad je postao relativ, bio paratetički relativ. Ako je pak pronomeni *jo-* najprije služio kao paratetički relativ, a pronomeni *go-* najprije kao hipotetički relativ, onda se pronomeni *go-* u paratetičke relativne rečenice morao prenijeti iz hipotetičkih, a pronomeni *jo-* u hipotetičke relativne rečenice iz paratetičkih. A da se takav prijenos mogao dogoditi, pokazuje n. pr. grčki jezik, u kojem i pronomeni $\acute{\omicron}$, $\acute{\gamma}$, $\tau\acute{\omicron}$ ima relativno značenje. Po onom, što ovaj pronomeni znači, očekivalo bi se, da on bude paratetički relativ. I doista kod Homera još znatno pretežu primjeri za paratetičko-relativnu porabu njegovu. Ali opet ima već kod Homera primjeri i za hipotetičko-relativnu porabu. n. pr. $\alpha\lambda\lambda\acute{\alpha}$ $\tau\acute{\alpha}$ $\mu\acute{\epsilon}\nu$ $\rho\omicron\lambda\lambda\iota\omicron\nu$ $\acute{\epsilon}\tilde{\zeta}\rho\rho\acute{\alpha}\theta\omicron\mu\epsilon\nu$, $\tau\acute{\alpha}$ $\delta\epsilon$ $\delta\alpha\sigma\tau\alpha\iota$ A 125. — $\omicron\tilde{\iota}$ δ' $\acute{\epsilon}\lambda\alpha\gamma\rho\nu$, $\tau\omicron\acute{\omicron}\tilde{\zeta}$ $\acute{\alpha}\nu$ $\kappa\epsilon$ $\kappa\alpha\iota$ $\tilde{\eta}\theta\epsilon\lambda\omicron\nu$ $\chi\acute{\upsilon}\tau\omicron\tilde{\zeta}$ $\acute{\epsilon}\lambda\acute{\epsilon}\sigma\theta\alpha\iota$ i 334. — Češće dolaze takovi primjeri kod Herodota, n. pr. $\tau\acute{\alpha}$ $\gamma\acute{\alpha}\rho$ $\tau\acute{\omicron}$ $\rho\acute{\alpha}\lambda\lambda\alpha\iota$ $\mu\epsilon\gamma\acute{\alpha}\lambda\alpha$ $\tilde{\eta}\nu$, $\tau\acute{\alpha}$ $\rho\omicron\lambda\lambda\acute{\alpha}$ $\chi\acute{\upsilon}\tau\omicron\nu$ $\sigma\mu\mu\alpha\tilde{\iota}$ $\gamma\acute{\epsilon}\gamma\omicron\nu\epsilon\nu$. Herod. I, 5. $\acute{\omicron}\sigma\tau\alpha\iota$, koje se upotrebljava upravo u hipotetičkim relativnim rečenicama, držim da je postalo tako, da je pronomeni $\tilde{\zeta}$; (od kor. *jo-*) iz paratetičkih relativnih rečenica pristupio k pronominu $\tau\alpha\tilde{\zeta}$ (kor. *gi-*, cf. *go-*), koji se dotle sam upotrebljavao kao hipotetički relativ.

U hipotetičko-relativne rečenice mogao se pronomeni *é, í, τó* prenijeti samo iz paratetičko-relativnih. Tako se i njemački pronomeni „*der, die, das*“ upotrebljava kao relativ. I on bi po svom značenju imao biti samo paratetički relativ, što doista veoma često i jest. Ali pored toga dolazi i kao hipotetički relativ, n. pr. Nur mächtig ist, *den* seine Völker lieben. — Wer kann heraufbeschwören, *den* schon der finstre Schlund hinunterschlang. cf. Sandersa, Deutsches Wörtl. I, 283. I u njemačkom se pron. „*der, die, das*“ u hipotetičke relativne rečenice mogao prenijeti samo iz paratetičkih. Otuda se vidi, da se relativ iz one vrste relativnih rečenica, za koje je upravo postao, može prenijeti i u drugu vrstu. Po tom nije nikakvo čudo, što je relativ *go-*, koji bi po svom postanju imao biti samo hipotetički relativ. u nekim jezicima postao i paratetički relativ, n. pr. u latinskom, litavskom, a između slavenskih napose u hrvatskom jeziku.

17. U paratetičkim se relativnim rečenicama upotrebljavaju ona vremena, kao i u samostalnim rečenicama, (dakle sva osim perfektivnoga prezenta, već ako je rečenica apstraktna) i kondicional, a u hipotetičkim relativnim rečenicama dolaze ona vremena, kao i u hipotetičkim rečenicama, (dakle sva) i kondicional (isp. § 1. 3.). Za budućnost upotrebljava se dakle u paratetičkim relativnim rečenicama samo futur, a u hipotetičkima i futur i perfektivni prezent. Primjeri za paratetičke relativne rečenice navedeni su u § 2. C., a primjeri za hipotetičke relativne rečenice u § 4. C. Ovdje se radi samo još o tome, da se pokaže razlika između futura i perfektivnoga prezenta u hipotetičkim relativnim rečenicama. Kako su relativne rečenice. o kojima se radi, upravo hipotetičke rečenice, bit će i razlika između futura i perfektivnoga prezenta u njima analogna onoj, koju nalazimo između ista dva vremena u hipotetičkim rečenicama (cf. moju raspravu o rečenicama s konjunkcijama „*ako, neka, li*“ u Radu knj. 134. § 13.). Po tom je glavna razlika u tom, što se u svakom slučaju nešto drugo supponira: u relativnim rečenicama s futurum supponira se samo sadašnja gotovost subjektova za vršenje glagolske radnje, a u onima s perfektivnim prezentom supponira se faktično vršenje (upravo: izvršenje) glag. radnje. Neka se isporode ova dva za to vrlo zgodna primjera :

Čujete li me, trideset hajduka:
Ni u zdravlje moje, ni u vaše
Već u zdravlje onoga junaka,

Ko će poći u Tursku Udbinu
Do bijele Mušičice kule. N. pj. III, 145.

Zdrava da ste, četiri adnađa!
Ni u moje, ni u vaše zdravlje, —
Već u zdravlje onoga junaka,
Koj' donese jezik od Kalvina. III, 557.

Ko će poći = ako će poći *x*, ako će poći *y*, ako će poći *z* . . . ako će poći makar tko. — Koji donese = ako donese ovaj, ako donese onaj . . . ako donese makar koji (junak). U prvom se slučaju suponira sadašnja gotovost subjektova (t. j. makar čija) za vršenje radnje glagola „poći“, a u drugom se slučaju suponira, da je subjekat (t. j. makar koji junak) radnju glagola „donijeti“ u makar koje (buduće) vrijeme doista izvršio. Da bude uvjet ispunjen, dakle da se vrši radnja glavne rečenice (t. j. da govornik za koga želi da bude zdrav, jer piti u čije zdravlje znači željeti, da on bude zdrav), potrebno je u prvom slučaju samo to, da je tko gotov poći do bijele Mušičice kule, a u drugom je slučaju potrebno, da je tko doista donio jezik od Kalvina. Vrijeme, za koje vrijedi ono, što se u glavnoj rečenici želi, počinje se u prvom slučaju već od onoga momenta, u kojem govornik govori, jer tko je gotov poći do bijele Mušičice kule, već je u tom momentu gotov to učiniti, a u drugom slučaju istom od momenta, kad je tko doista donio jezik od Kalvina.

Napose valja spomenuti, da u relativnoj rečenici mora biti futur (ne perfektivni prezenat), ako se radnja njezina vrši kasnije od radnje glavne rečenice, n. pr. *Što će biti* jesenas, neka bude večeras. N. posl. Isp. primjere navedene u § 4. C.

U primjeru: *Kade, braćo, grozna zima prođe, zima prođe, Đurđev danak dođe, — opet, braćo, da se sastanemo, đe ćemo se danas rastanuti* (N. pj. III, 364.) — relativna je rečenica formalno hipotetička, ali kako govornik zna, gdje će se hajduci danas rastanuti (na ime na mjestu, gdje se ovo i govori), ona je upravo paratetička (kao da bi se kazalo: da se sastanemo na ovom mjestu [u planini pod jelom zelenom], gdje ćemo se danas rastanuti), pa se tim tunači i futur u njoj.

Kadšto dolazi futur, gdje bi valjalo da bude perfektivni prezenat, n. pr. *Bogom brate, Rade neimare! Ostavi mi prozor na očima, da ja gledam ka bijelu dvoru, kad će* mene Jova *donositi* i ka dvoru opet odnositi. N. pj. II, 124. — *Kad ćeš* videt' Šandića Jovana, kakvoga je namrčena brka, *biježat ćeš*, no *pobjeći* ne ćeš,

molit ćeš se pomoći ti ne će, branit ćeš se, odbranit' se ne mo'š. III, 3389. — *Ko će poći* ukraj puta, ukraj puta svetog' krsta, tu će naći majku moju, đe pred krstom suze roni. N. pj. here. 326. — U ovim primjerima držim da futur ne dolazi za to, što bi se supponirala samo sadašnja gotovost subjektova za glagolsku radnju; ja mislim, da se supponira, da je subjekat (u makar koje buduće vrijeme) doista izvršio radnju glagolsku, i da bi upravo trebalo da mjesto futura bude perfektivni prezenat ili u prvom primjeru složen oblik: (kad) budu donosili. A zašto ipak dolazi futur? Ja bih rekao, da dolazi za to, što se po onom, što je u § 11. razloženo, hipotetičko-relativna rečenica osniva na afirmaciji [n. pr. u drugom navedenom primjeru na afirmaciji: Vidjet ćeš Šandića Jovana (samo se radi o tome, kad: supponira se upravo samo vrijeme)], pa oblik afirmacije utječe na oblik supozicije (futura mjesto perfektivnoga prezenta).

18. Kondicional dolazi i u paratetičkim i u hipotetičkim relativnim rečenicama. Kako u paratetičkim rečenicama ne dolazi perfektivni prezenat ne može kondicional u njima biti preterit perfektivnoga prezenta,¹ nego samo futura. A u hipotetičkim rečenicama, u kojima dolaze i futur i perfektivni prezenat, može kondicional biti i preterit futura i preterit perfektivnoga prezenta

Kako paratetičke relativne rečenice imaju posve narav glavnih rečenica, dolazi i kondicional u njima posve onako, kao i u glavnim rečenicama. Po tom vrijedi za nj sve ono, što je za kondicional u glavnim rečenicama kazano u mojoj raspravi o kondicionalu § 16 i d. Tako se u primjeru: Ljubičice, ja bih tebe brala, nemam draga, kome (= njemu) *bi te dala* (N. pj. I, 227.) — relativna rečenica osniva na misli: Njemu (dragomu) *ću te dati*, ako ga uzimam; ali djevojka nema dragoga; ono je dakle vrijeme, u koje je mogla tako kazati, prošlo; pa s toga se futur „(njemu) *ću (te) dati* (* budem dala)“ okreće u preterit (kond.) „* bih dala“ = spremna sam dati (a „ako ga uzimam“ okrenulo bi se u „da ga imam“, ali je to postalo izlišno kod izjave „nemam draga“). U glavnoj se

¹ Perfektivni prezenat može u paratetičkim relativnim rečenicama imati samo gnomičko (iterativno) značenje (isp. § 2. B.); pa s toga može u njima dolaziti i kondicional samo kao preterit takoga perfektivnoga prezenta — iterativni kondicional. Ali perfektivni prezenat s gnomičkim značenjem dolazi i u hipotetičkim relativnim rečenicama (isp. § 4. B.), pa s toga dolazi iterativni kondicional i u njima. Isp. moju raspravu o kondicionalu u Radu knj. 127. § 21.

rečenici poriče ono, što je uvjet vršenju kondicionalne radnje i u ovim primjerima: Car otide u zemlju Latinsku, a junaka sa sobom ne ima ni jednoga od roda svojega, koji *bi* mu *bio* u nevolji, ako bi mu bilo za nevolju. N. pj. II, 136. — Avaj mene! do Boga miloga! De mi Batrić brata ne ostavi, koji *bi* ga *mog'o* osvetiti. IV, 3. Isp. Mikl. Synt. str. 813, e.

Ne poriče se u glavnoj rečenici, ali je opet u njoj izrečeno ono, što je uvjet vršenju kondicionalne radnje u primjeru: A vodi nas na t'jesne bogaze, *de bi* kakve *dočekali* Turke, da sramotu našu pokajemo. N. pj. IV, 278. Relativna se rečenica osniva na misli: Ondje (se. na tijesnim bogazima) *dočekat ćemo* kakve Turke, ako nas povedeš (onamo). Ali Katić Simeun, koji to govori, sumnja, da će ih Zeko povesti na tijesne bogaze (kao što ih doista i ne vodi), pa s toga mjesto futura upotrebljava kondicional: *bi(smo) dočekali* = možemo dočekati.

Ni izrečeno nije u glavnoj rečenici ono, što je uvjet kond. radnji. u ovom primjeru: Turci na me udarit' ne smiju, dok *j'* u mene mojih kapetana i momaka, lava odbranijeh, koj' *b'* na vatru živu *udarili*. N. pj. IV, 289. Ovdje se relativna rečenica osniva na misli: Oni će na vatru živu udariti, ako im zapovjedim; ali govornik misli, da im to ne će zapovjediti, pa s toga mjesto futura upotrebljava kondicional: *udarili bi* = spremni su udariti (cf. moju pomenutu raspravu o kond. § 18). Analogan je i ovaj primjer: Ja imam u galiji zverku, koja *bi* to sve *zatrila* za dva tri dana. N. prp. 42. (se. da je ovdje, ali je nema ovdje). Ovamo čini se da ide i ovaj primjer: Stani kurvo, Novaković-Grujo! S tom li sabljom ideš u hajduke! A da vidiš mača zelenoga, što *bi* dobar *bio* za hajduke! N. pj. III, 29. Grčić Manojlo kao da se podruguje Novaković-Gruji, što sa sabljom ide u hajduke, pa kaže udarajući ga mačem: Evo mača, što *bi* dobar bio za hajduke, da ga imaju (ali ga nemaju!).

19. Među primjerima za hipotetičke rečenice s „ako“ i kondicionalom nijesam našao nijednoga, u kojem bi kondicional bio preterit futura (isp. moju raspravu o rečenicama s konjunkcijama „ako, neka, li“ u Radu knj. 134 § 33.), jer ni u jednom kondicional ne znači ono, što znači u samostalnim rečenicama t. j. spremnost ili sposobnost za radnju glagolsku. Ali među primjerima za hipotetičke relativne rečenice s kondicionalom ima dosta takovih, u kojima je kondicional bez sumnje preterit futura, jer znači ono, što znači i u samostalnim rečenicama t. j. spremnost ili sposobnost. Ponajviše su to

onakove rečenice, kakove sam u § 3. nazvao konsekutivne, a kondicional u njima obično znači sposobnost. Takav je n. pr. ovaj primjer: Nije majka rodila junaka, ni kobila konja oždr'jebila, koji *b'* k meni vodu *preplivao*, pokupio moje bijelo platno. N. pj. I. 600. Kondicional u relativnoj rečenici „koji bi k meni vodu preplivao“ znači isto, što bi značio i u samostalnoj rečenici n. pr. „ovaj bi junak vodu preplivao“, i to: sposoban je = može vodu preplivati. Pa i razlog mu je isti, kao kondicionalu u samostalnoj rečenici, na ime poricanje radnje, koja je uvjet kondicionalnoj radnji. Tko ne zna, je li majka rodila takoga junaka, kazat će: Ako je majka rodila takoga junaka, ovaj će junak vodu preplivati. Ali tko zna, da majka nije rodila takoga junaka, kazat će samo: ovaj bi junak preplivao vodu (da je majka rodila takoga junaka). Tim, što se zna, da majka nije rodila takoga junaka, prošlo je vrijeme, u koje se moglo kazati: ovaj će junak preplivati vodu —, pa s toga se futur okreće u kondicional. Tako je i u relativnoj rečenici. Relativna rečenica znači: Ako bi ovaj junak k meni vodu preplivao (da je majka rodila takoga junaka), nije majka rodila takoga junaka; ako bi onaj junak k meni vodu preplivao (da je majka rodila takoga junaka), nije majka rodila takoga junaka; ako bi makar koji junak k meni vodu preplivao (da je majka rodila takoga junaka), nije majka rodila takoga junaka. Dakle suponirao se makar koji junak, može se za nj kazati samo: ovaj bi junak k meni vodu preplivao —, ni za jednoga se junaka ne može kazati: ovaj će junak k meni vodu preplivati. A razlog je tomu, što se u glavnoj rečenici poriče radnja, koja je uvjet radnji relativne rečenice (nije majka rodila takoga junaka), pa s toga je za svakoga junaka prošlo vrijeme, u koje bi se za nj kazalo: ovaj će junak k meni vodu preplivati (ako je majka rodila takoga junaka), te futur valja da se okreće u kondicional (a rečenica s „ako“ u rečenicu sa „da“).¹

Tako se u glavnoj rečenici poriče radnja, koja je uvjet radnji relativne rečenice, i u ovim primjerima: Od iljade ne može se naći, koji *bi* me junak *prevario*, prevari me Skadarka djevojka. N. pj. I, 605. — Koji *bih* ti riječ *besjedio*, ti mi riječ poslušati ne ćeš. II, 539. — Al' nijesmo šćar ugleдали, a će *bismo* četom *šćarili*. IV, 50. — I stanu se moliti, da im oprostī, što ga

¹ Isp. što kaže paša u stihu 24. i 25. „Jer ću naći u vojsci junaka, koji *ć'* k tebi vodu *preplivati*.“

ne mogu dočekati, kako *bi željeli*. Nar. prip. 82. Isp. Mikl. Synt. str. 813, e.¹

Ovamo mislim da ide i ovaj primjer: I ovakovijeh riječi u nas ima malo, koje *bi* se u zvat. padežu često *govorile*. Vuk, N. pj. I, 498. — gdje se to, što se u glavnoj rečenici kaže, da takovih riječi (t. j. riječi na *-uz*) ima malo, što se oblika podložne (relativne) rečenice tiče, shvaća tako, kao da *bi* se kazalo, da ih nema mnogo. Suponirale se makar koje riječi (na *-uz*), vrijeme, u koje se za njih moglo kazati: ove će se riječi u zvat. padežu često govoriti (ako ih bude mnogo) — prošlo je, otkad se zna, da ih nema mnogo (da ih ima malo).

U primjeru: Da *bi* Bog d'o svakom, ko što hoće, a i mene, što *bi* milo bilo! (N. pj. I, 221.) — ne poriče se u glavnoj rečenici ono, što je uvjet vršenju radnje u relativnoj rečenici, nego govornik samo sumnja, da će se ispuniti želja u njoj izrečena, koja je uvjet vršenju radnje u relativnoj rečenici; pa s toga je, suponiralo se makar što, prošlo vrijeme, u koje se za nj moglo kazati: ovo će (mi) biti milo (ako to Bog meni daće). Tako i u primjeru: More li se dobar junak naći u vašemu zendilu Drobnojaku, koj' *bi* agi glavu izgubio i donio mene na Cetinje (N. pj. IV, 465.) — govornik sumnja, da se u Drobnjaku može dobar junak naći; pa s toga je, suponirao se makar koji junak, prošlo vrijeme, u koje se za nj moglo kazati: ovaj će junak agi glavu izgubiti (ako se u Drobnjaku može dobar junak naći).

Negativno je pitanje u glavnoj rečenici uzrok kondicionalu u relativnoj rečenici u ovim primjerima: Dobra braćo milostiva! Ne *bi* li se duša našla, koja *bi se smilovala*. N. pj. I, 141. — Garevice, zelena gorice! Ne raniš li u sebi junaka, koji *bi* me s bracom sastavio? II, 78. — Nema l' ovđe u vašim Brdima ja devojka, jali udovica, da koja *bi bila* pašinica? III, 89. — Da moj brate, Jure barjaktare! Ne znaš degođ kamene pećine, de *bi mogli* vatru naložiti i junački život povratiti? III, 419. — Nije l' majka rodila

¹ Kadšto uza sve to, što je glavna rečenica negativna, u relativnoj rečenici ne dolazi kondicional, nego temporalni oblik glagolski, koji pokazuje, u koje vrijeme pada radnja glagolska, n. pr. Tu ne osta Srblijin u družini, koji Turske *ne ods'jeće* glave. Nar. pj. IV, 190. — Ne nađe nikoga, ko će mu sve ovo *dobaviti*. N. prip. 262. — Kazivali su mi, da ima pjesma o ovome događaju, ali ja nijesam mogao nikoga naći, ko je *zna*. Vuk, Živ. i ob. 234. — Ne bojte ih se dakle; jer nema ništa sakriveno, što se *ne će otkriti*, ni tajno, što se *ne će doznati*. Vuk, Mat. 10, 26.

junaka, ko *bi znao* selo nerobljeno, nerobljeno ni skoro paljeno, *đe bismo* mi *šćar šćarili?*¹ IV, 103. — Ide li mi Kulin-kapetane? Ne vodi li Srpskijeh robinja, koje *bi* me vjerno *poslužile?* IV, 204|5. — Ja u tome sitne knjige pisah na glavare niz Hercegovinu, ne bi li se Srbin namjerio, ko *bi* braću moju *osvetio*. IV, 487.

Što je glavna rečenica negativna, s toga dolazi u relativnoj rečenici kondicional; ali kako je ta negativna rečenica pitanje, na koje se očekuje pozitivan odgovor,² događa se kadšto, te u relativnoj rečenici dolazi i futur, n. pr. Nije l' majka rodila junaka, koj' *će uzet'* laka džeferdara pa poteci dolje niz planinu? N. pj. IV, 477. (isp. sprijed IV, 103.)

20. Paratetičkih relativnih rečenica s kondicionalom našli smo pored onakovih, u kojima je uzrok kondicionalu to, što se u glavnoj rečenici poriče radnja, koja je uvjet kondicionalnoj radnji, i takovih, u kojima dolazi kondicional bez obzira na glavnu rečenicu. Pa i hipotetičkih relativnih rečenica s kondicionalom, koji je preterit futura, ima ne samo prve, nego i druge vrste. Tako dolazi kondicional bez obzira na glavnu rečenicu u ovom primjeru: Koliko *bi pljunuo* čock (tako je blizu) N. posl. Uz relativnu se rečenicu jamačno misli: da pođe pljuvati. (Koliko bi pljunuo čovjek, da pođe pljuvati, tako je blizu). A kondicional pokazuje, da suponiralo se makar kolike, za svaki se slučaj može kazati samo: Toliko bi pljunuo čovjek, da pođe pljuvati — i to za to, što se sumnja, da će čovjek doista poći pljuvati mjereći daljinu. A da se o tom ne sumnja, kazalo bi se za svaki slučaj: Toliko će pljunuti čovjek, ako pođe pljuvati. Tako je tim, što se sumnja, da će čovjek doista poći pljuvati, prošlo vrijeme, u koje bi se za svaki slučaj kazalo: Toliko će pljunuti čovjek, ako pođe pljuvati — pa s toga se futur okreće u kondicional, a uvjetna rečenica s „ako“ u uvjetnu s „da“. Kondicional „bi pljunuo“ znači „sposoban je = može pljunuti“. Takav je i ovaj primjer: Koliko *bi* pijevac s praga *sکوčio* (kaže se da toliko dan odulja do maloga božića) N. posl. (isp. Koliko pijevac s praga može skočiti).

Analogni su i ovi primjeri: Mnogo puta *zee* u onakovom džbunu leži, *đe ne bi* niko ni *pomislio*. N. posl. (se. da pođe misliti). —

¹ Negativno pitanje u glavnoj rečenici uzrok je kondicionalu u prvoj relativnoj rečenici (ko bi znao), a kondicional u prvoj relativnoj rečenici uzrok je kondicionalu u drugoj relativnoj rečenici.

² A kako do toga dolazi, o tom se ne može ovdje raspravljati.

Ali jesam vidio priliku, *de bismo* mi *dočekali* Turke. N. pj. IV, 51. (se. da hoćemo?)

Ovamo ide i ovaj primjer: Savi se loza vinovâ ckolo ruže ru-mene, kako *bi* Jane s Milenkom (se. *savila se*). N. pj. I, 312. Misli se: da su ostali živi, ali su umrli, pa je prošlo vrijeme, u koje bi se, suponiralo se makar kako, za svaki slučaj kazalo: Tako *će* se saviti Jane s Milenkom, ako ostanu živi. Kondicional je ire-alan, jer je prošlo i vrijeme, u koje se kondicionalna radnja imala vršiti.

21. U hipotetičkim relativnim rečenicama može kondicional biti i preterit perfektivnoga prezenta. Takav kondicional dolazi i u hipotetičkim rečenicama s „ako“, o čemu se govorilo u mojoj ras-pravi o rečenicama s konjunkcijama „ako, neka, li“ u Radu knj. 134 § 33. i dalje. Pa što je ondje rečeno za takav kondicional u hipo-tetičkim rečenicama s „ako“, to vrijedi za nj i u hipotetičkim re-lativnim rečenicama. Kondicional dolazi dakle mjesto perfektivnoga prezenta s toga, što govornik sumnja, da će se vršiti radnja onoga glagola, koji bi imao biti u perfektivnom prezentu. Tako se u pri-mjeru: Čudne onjen dva dobra junaka! Koja *bi* ih vila *zavadila*, dati *ću* ju stotinu cekinah (N. pj. II, 49.) — mjesto: koja ih vila *zavadi* — kaže: koja bi ih vila *zavadila* — s toga, što ona vila, koja to govori, sumnja, da će ih koja vila *zavadi*. U rela-tivnoj rečenici s kondicionalom suponira se isto, što bi se suponi-ralo u relativnoj rečenici s perfektivnim prezentom; razlika je samo u tom, što kondicional pokazuje, da govornik sumnja, da će se radnja glagolska vršiti, pa je s toga prošlo vrijeme, u koje je mogao upotrebiti perf. prezenat.

U glavnoj rečenici uz hipotetičku rečenicu s „ako“ i kondicio-nalom može dolaziti ili kondicional ili futur. Pa tako može i u glavnoj rečenici uz hipotetičku relativnu rečenicu s kondicionalom, koji je preterit perfektivnoga prezenta, dolaziti ili kondicional ili futur prema tomu, hoće li se da pokaže, da je subjekat glavne rečenice već tada bio gotov vršiti svoju radnju, kad još nije bilo prošlo vrijeme, u koje se u podložnoj mogao upotrebiti perfektivni prezenat, u kojem slučaju zajedno s perfektivnim prezentom u podložnoj rečenici i futur u glavnoj dolazi u preterit (kondicional), — ili da za to, što je prošlo vrijeme, u koje se u podložnoj reče-nici mogao upotrebiti perfektivni prezenat, subjekat glavne reče-nice nije prestao biti gotov vršiti svoju radnju, u kojem slučaju

pored toga, što u podložnoj rečenici perfekktivni prezenat dolazi u preterit (kond.), u glavnoj ostaje futur.

I u relativnoj i u glavnoj rečenici dolazi kondicional u ovim primjerima: Ko *bi* ga *uatio*, dušu bi stekao. N. posl. — Ko *bi* mene snoplje *povezao*, dala bi mu moje belo lice. N. pj. I, 172 — Ko *bi* mene vode *napojio*, ko li *bi* mi ladak *načinio*, taj bi duši mjesto ufatio. II, 327. — Šta bi dao onome junaku, koji *bi* ti živa *kaz'o* Marka? II, 403. — Ko *bi* mene njega *uratio*, te *doreo* živa na divana, jal' od njega da donese glavu. dao bih mu tri tovara blaga. III, 325. — Ko *bi* moju *prestr'jetio* jelu, dao bih mu šćercu sultaniju. N. pj. here. 160. — Ko *bi* me *ubio*, dušu bi stekao. N. prip. 295.

U relativnoj rečenici dolazi kondicional, a u glavnoj futur u ovim primjerima: Ko *bi* tri put *molio*, kad ustane i leže, Bog će njega prostiti svake muke i od zla. N. pj. here. 333. — Otac njezin nije je stio nikome drugome dati do onome, koji *bi* se *našao* mudriji od njega, da ga kako prevari.¹ N. prip. 163. — Evo ja imam pri sebi kalamar i pero, ako umiješ pisati da mi se potpišeš, od svega svoga, što *bi* igda *imao*, da ćeš mi polovicu dati. ib. 252. (isp. i 254.)

U relativnoj rečenici dolazi kondicional, a u glavnoj željni (zapovjedni) oblik glagolski u ovim primjerima: Koji *bi* što u boju *dobio*, da dobije vezirevo blago, neka drugu ne dađe iseta. N. pj. IV, 252. — Ko *bi* noćas *izd'o* na Mletičku, izdalo mu ljetu i godina, uz koljeno sina ne video! IV, 479. — Ko li ne *bi* ovo *vjerovao*, da Bog dađe, poželio drage. N. pj. here. 108. — Imao je jednoga slugu, kojega je naučio, da kadgod *bi* se on što pred kim *falio* o čemu, da on vazda pomaže mu polagivati. N. prip. 286.

Ovamo mislim da pripada i ovaj zanimljivi primjer: O Milošu, moja vjerna slugo! Da si znao, ka' što znao nisi, da ostaviš od devet jednoga, najmlađega, ja najstarijega, da te držim pored svoje glave, da te ranim medom i šećerom; kad *bi bilo* po redu mrijeti. na tebe bi ostanulo carstvo. N. pj. II, 209. — Rečenicu: kad bi bilo po redu mrijeti — razumijem ja tako, kao da bi se kazalo: kad bih ja umr'o (tada bi na tebi ostanulo carstvo), a kondicional

¹ Misao je očeva: „Ne ću je nikome drugome dati do onome, koji bi se našao mudriji od mene“. Ali je glavna rečenica metauta u preterit. Ne ću = nolo, nije stio = noluit. Dakle ovaj primjer upravo ne pripada među one, u kojima je u glavnoj rečenici futur, ali ga ipak mećem ovamo.

dolazi u njoj mjesto perfektivnoga prezenta ne s toga, što bi govornik (car Lazar) sumnjao, da će kada umrijeti, nego s toga, što je prošlo vrijeme, u koje pada vršenje radnje glagola „znati“ (da si znao, ka' što znao nisi etc.), a s tim je prošlo i vrijeme, u koje bi se u toj rečenici mogao upotrebiti perfektivni prezenat. Da car Lazar govori prije toga vremena, kazao bi: Ako znad budeš, da ostaviš od devet jednoga. . . . kad bude po redu mrijeti (= kad ja umrem), na tebi će ostanuti carstvo. Ali kad govori poslije toga vremena, prošlo je vrijeme, u koje je mogao tako kazati pa s toga valja da se rečenica „ako znad budeš“ okrene u rečenicu „da si znao“, a u rečenicama „kad bude po redu mrijeti“ i „na tebi će ostanuti carstvo“ valja da se perfektivni prezenat „bude“ i futur „ostanut će“ okrenu u preterite (t. j. u kondicionale) „bilo bi“ i „ostanulo bi“ (kad bi bilo po redu mrijeti, na tebi bi ostanulo carstvo). Kondicional u rečenici „na tebi bi ostanulo carstvo“ irealan je, jer vršenje one radnje, koja je uvjet kondicionalnoj radnji, t. j. radnje glagola „znati“ pada u prošlost, ali kondicional u rečenici „kad bi bilo po redu mrijeti“ nije irealan, jer ne pada ni u prošlost ni u sadašnjost vršenje ni njegove radnje ni radnje, za koju bi se moglo držati, da je njegovoj radnji uvjet (isp. moju raspravu o kondicionalu u Rađu knj. 127. § 16. extr.)

22. Napose valja govoriti o hipotetičkim rečenicama sa „kad bih“. Na prvi bi mah čovjek rekao, da su i ove rečenice hipotetičke relativne rečenice, koje stoje u korelaciji s glavnom rečenicom, tako da se relativno „kad“ proteže na demonstrativno „tada, onda“ u glavnoj rečenici. Ali ja mislim, da nije tako. Ponajprije valja spomenuti, da mi nije poznat nijedan primjer, da bi u glavnoj rečenici dolazilo „tada“. Ali je istina, da kadšto u glavnoj rečenici dolazi „onda“, n. pr. I evo ti dajem vjeru tvrdu, sutra će ti na Mletičak doći, kako svane i ogrije sunce: i *kad bih* te za to *prevario*, onda mene posijeci glavu. N. pj. IV, 497. — ali upravo „onda“ dolazi i u takovoj glavnoj rečenici, koja pripada hipotetičkoj rečenici s „ako“, n. pr. Ako te onaj pre, koji ti i sudi, *onda* (samo) od Boga valja suda iskati. N. posl. — Ako tu bukvu možeš iščupati iz zemlje, *onda* će te pustiti da ideš u svijet. N. prip. 1. — Bacit će ovaj novčić u vodu, pa ako ne potone, *onda* sam ga zaslužio. N. prip. 40. (isp. I. Broza u Vijencu od god. 1889. br. 2. filolog. sitn.) — Po tom „onda“ u glavnoj rečenici, koja pripada hipotetičkoj rečenici sa „kad bih“, ne mora biti u korelaciji sa „kad“. Pa onda: da su rečenice sa „kad bih“ u korelaciji s glavnom rečenicom, valjalo bi, da se njima

(kao i drugim takovim rečenicama sa „kad“) kazuje vrijeme, u koje biva ono, što se izriče u glavnoj rečenici. Ali u istinu se njima ne kazuje vrijeme, nego samo uvjet. Tako ne mislim, da u navedenom primjeru iz N. pj. IV, 497. rečenicu: i kad bih te za to prevario — Cerović Novica govori za to, da bi kazao vrijeme, u koje dopušta da mu Čengijé-Smail-aga posiječe glavu, nego za to, da kaže uvjet, uz koji on to dopušta; niti mislim, da se radnja glavne rečenice vrši (t. j. da Cerović Novica dopušta, da mu Čengijé-Smail-aga posiječe glavu) u ono vrijeme, koje se kazuje rečenicom: kad bih te za to prevario —, nego vrijeme, u koje se radnja glavne rečenice vrši, nije temporalno određeno ničim do li tim, da dolazi iza vremena, u koje se vrši radnja podložne rečenice, koja joj je uvjet. Tko bi dakle „onda“ u glavnoj rečenici shvatio kao demonstrativni korelativ od „kad“, podao bi čitavomu primjeru smisao, koji on de facto nema. Da „kad“ i „onda“ stoje u korelaciji, valjalo bi, da jedno i drugo bude i drukčije (jače) naglašeno nego li doista jest. Još se jasnije vidi ono, što je rečeno, u ovom primjeru: Jošt kad bi ti dobra sreća bila, *kad bih* tebe ogradio sina, Turci bi ga kaurinom zvali (N. pj. IV, 63.) — gdje se ipak ne može misliti, da bi se radnja glavne rečenice vršila u ono vrijeme, koje se kazuje rečenicom sa „kad“. Najbolje se pak vidi, da naše rečenice sa „kad bih“ ne stoje u korelaciji s glavnom rečenicom, ako se isporode s onim rečenicama sa „kad bih“, koje doista stoje u korelaciji s glavnom rečenicom, kao n. pr. Njemu bi i u pomoć *svakad* pritekao, *kad bi mogao*. N. prip. 200. — Evo ti mu onoga starca, koji ga je iz mora izbavio, nosi oni potpis, što mu je potpisao, da će mu *kad god bi* što imao, (se. tada) od svega polovinu dati. ib. 254. (cf. sprijed § 21.). — *Kadar bi* mi ogradili dvore, (se. tada) klet će mene Vlasi svojevoljni. Bogiš. N. pj. 240. — Još valja na um uzeti i ovo, da kad bi se rečenice sa „kad bih“, o kojima se govori, nalazile u korelaciji s glavnom rečenicom, u irealnim bi rečenicama sa „kad bih“ bilo upravo protivurjeđe. Tako se u primjeru: *Kad bi* trgovac svagda *dobivao*, ne bi se zvao trgovac, nego dobivalac (N. posl.) — bez sumnje misli „ne bi se s a d a zvao trgovac“; a da je rečenica sa „kad bih“ u korelaciji s glavnom rečenicom, mislilo bi se „ne bi se tada (se. kad bi svagda dobivao) zvao trgovac“. A napokon se ne smije zaboraviti ni na to, da ima i samostalnih željnih rečenica sa „kad bih“, n. pr. A *kad bi* me, ujo, *poslušao*, da otvoriš te podrume tvoje. N. pj. II, 539. — Kako su hipotetičke relativne rečenice

upravo hipotetičke rečenice, a hipotetičke rečenice vrlo lako postaju željne (kao što je razloženo u mojoj raspravi o rečenicama s konjunkcijama „ako, neka, li“ u Radu knj. 134. § 21.), moglo bi se misliti, da rečenice sa „kad bih“ stoje u korelaciji s glavnom rečenicom, ali bi se ipak lako razumljelo, kako su postale samostalne željne rečenice, n. pr. Kad bi me poslušao (= ako bi me makar kada poslušao) [tada bi mi bilo ugodno]. Ali onda bi se u njima isticao temporalni momenat (Kad bi me poslušao! = želim, da bi me makar kad poslušao), a ja ne mogu naći, da bi se temporalni momenat u njima doista isticao. Pa onda u irealnim željnim rečenicama bilo bi isto protivrječje, koje je netom spomenuto.

S navedenih razloga ne mogu misliti, da bi naše rečenice sa „kad bih“ stajale u korelaciji s glavnom rečenicom. Ali bi se moglo reći: Sve je to istina, ali to ne dokazuje, da rečenice sa „kad bih“ ne bi bile u korelaciji s glavnom rečenicom; sve to dolazi samo otuda, što je u njima, otkad su postale hipotetičke rečenice, temporalni momenat oslabio. S drugim riječima moglo bi se reći: Rečenice sa „kad bih“ doista su samo hipotetičke rečenice, ali su postale od temporalnih. Istina je, da ima primjera, da temporalne rečenice postaju hipotetičke, n. pr. u njemačkom jeziku, gdje je „wenn“ upravo „wann“. Ali ovdje nije samo jedna kategorija hipotetičkih rečenica postala od temporalnih, nego su hipotetičke rečenice u opće postale od temporalnih. A u hrvatskom jeziku bilo bi pravo čudo, kad bi pored toga, što su ostale kategorije hipotetičkih rečenica postale drugim načinom, jedna jedina kategorija postala od temporalnih. S toga ni pomenuti prigovor ne može oslabiti moga uvjerenja, da rečenice sa „kad bih“ ne stoje u korelaciji s glavnom rečenicom, nego se valja ogledati za drukčijim tumačenjem. A to će nam tumačenje pomoći naći jedna druga kategorija rečenica sa „kad“, koje se u koječemu a navlastito u momentima, što su sprijed navedeni protiv mišljenja, da hipotetičke rečenice sa „kad bih“ stoje u korelaciji s glavnom rečenicom, slažu s hipotetičkim rečenicama sa „kad bih“. To su kausalne rečenice sa „kad“.

23. Ni kausalne rečenice sa „kad“ ne stoje u korelaciji s glavnom rečenicom, ni u njima se „kad“ u podložnoj rečenici ne proteže na „tada, onda“ u glavnoj rečenici, pa tako se ni rečenicom sa „kad“ ne kazuje vrijeme, u koje se vrši radnja glavne rečenice. Kako će se n. pr. u primjeru: *Kad* me pitaš, pravo će ti kazat' (N. pj. I, 40.) — podložnom rečenicom kazivati vrijeme, u koje

se vrši radnja glavne rečenice, kad se radnja podložne rečenice vrši u sadašnjosti, a radnja glavne u budućnosti? U prošlosti vrši se radnja podložne, a u budućnosti radnja glavne rečenice u primjeru: *Kad* si svoga brata otrovala otrovat ćeš i mene junaka. N. pj. I, 216. Isp. još ove primjere: *Kad* m' odvoji od oca mogega, koji nema do mene jednoga, kud ćemo se, majko, dijevati? N. pj. II. 27. — *Kad* ću mloge raseveliti majke, bolje neka plače moja sama; *kad* ću seje s braćom rastaviti, bolje neka stoji moja sama; *kad* ću ljube u rod opremiti, bolje neka ide moja sama. III, 426. — Vaistinu, *kad* ovako zlu ženu ima, bolje bismo mu učinili, da ga ubijemo. N. pr. 295. Isp. Ak. rj. IV. 720, 2, a. i Maretićeve *Veznike* § 174.

24. Što se kausalne rečenice sa „kad“ i hipotetičke rečenice sa „kad bih“ slažu upravo u onom, u čemu odstupaju od drugih rečenica sa „kad“, koje stoje u korelaciji s glavnom rečenicom, otuda se vidi, da valja jedne i druge rečenice tumačiti istim načinom. Ja mislim, da se u jednim i u drugim rečenicama „kad“ proteže ne na korelativno „tada, onda“ u glavnoj rečenici, nego na riječ „vrijeme (zгода, situacija)“ u rečenici, koja nije izrečena. A razlika između kausalnih rečenica sa „kad“ i hipotetičkih rečenica sa „kad bih“ dolazi otuda, što se ono, na što se „kad“ proteže (t. j. vrijeme, zгода, situacija), u onoj neizrečenoj rečenici u prvom slučaju konstatira, a u drugom suponira. Tako navedeni primjer iz *Nar. pj. I. 40.* (*Kad* me pitaš pravo ću ti kazati) znači: (Ima vrijeme,) *kad* me pitaš, (pa s toga tvrdim): pravo ću ti kazati. Ali rečenica: ima vrijeme — nije izrečena, i evo za što nije izrečena. U kausalnoj svezi s rečenicom: pravo ću ti kazati — stoji rečenica: ima vrijeme —, ali ne sama nego sa svojom oznakom: *kad* me pitaš —, tako da ono što je upravo uzrok onomu, što se u glavnoj rečenici (pravo ću ti kazati —) tvrdi, nije izrečeno rečenicom: ima vrijeme —, nego rečenicom: *kad* me pitaš —. Ova je dakle rečenica formalno temporalna, ali materijalno je kausalna; formalno je podložna rečenici: ima vrijeme —, a materijalno je podložna rečenici: pravo ću ti kazati —. Sasvim je naravno, da jezik rečenicu: *kad* me pitaš — hoće i formalno da istakne kao takovu, kakva materijalno i jest t. j. kao kausalnu i podložnu rečenici: pravo ću ti kazati —. Ali tomu smeta rečenica: ima vrijeme . . . Dok ima ova rečenica, „kad“ se proteže na „vrijeme“ i rečenica: *kad* me pitaš — ostaje formalno temporalna i podložna rečenici: ima vrijeme —. Da bi dakle postigao rečenu svoju svrhu,

jezik izostavlja rečenicu: ima vrijeme —, a to čini s tim lakše, što je ova rečenica u neku ruku i suvišna, jer ne sadržava nikakve za smisao čitave periode bitne misli. A što se rečenica: ima vrijeme — izostavlja, tim se postiže to, da „kad“ nemajući se na što protezati (kad više nema riječi „vrijeme“), a nalazeći se u rečenici, koja je materijalno kausalna, postaje kausalna konjunkcija, a tim čitava rečenica: kad me pitaš — i formalno kausalna, dakle i formalno podložna rečenici: pravo ću ti kazati —. Dakle rečenica: ima vrijeme — izostavljena je za to, da bi se postigao sklad između sadržaja i oblika rečenice: kad me pitaš —. Ali uza sve to nije rečenici: ima vrijeme — posve zatrti trag. Oblik rečenice: kad me pitaš — jasno pokazuje, da je tada, kad je ova rečenica postala, u savezu s njom bila rečenica, u kojoj je dolazila riječ „vrijeme“, a iz kausalnoga smisla čitave periode izlazi isto tako jasno, da se to vrijeme konstatiralo (a ne n. pr. sponiralo); dakle valja da je izostavljena rečenica: ima vrijeme —. Tako navedeni primjer iz N. pj. I, 216. (Kad si svoga brata otrovala, otrovat ćeš i mene junaka) znači: (Bilo je vrijeme) kad si svoga brata otrovala, (pa s toga tvrdim:) otrovat ćeš i mene junaka. A navedeni primjer iz N. pj. III, 426. (Kad ću mnoge raseveliti majke, bolje neka plače moja sama) znači: (Bit će vrijeme,) kad ću mnoge rasevijeliti majke. (pa s toga tvrdim:) bolje neka plače moja sama.¹

¹ Od navedenih se primjera razlikuju primjeri, koje g. Budmani u Akad. rj. IV, str. 721. navodi pod b. i za koje kaže: „značenje se razlikuje od predašnjega tijem što se u glavnoj rečenici ističe da događaj što se kaže u podložnoj ne uzrokuje ono što bi trebalo; to se pokazuje u glavnoj rečenici ili negativnijem ili interogativnijem glagolom ili drukčije (n. pr. adverbom: zaludu)“. Takovi su primjeri: Zaludu je lijepa brada, *kad* je slaba glava. N. posl. — Što će meni sve carevo blago, *kad* ja nemam, što je meni drago? N. pj. I, 221. — Nek je Manda i lipša i viša, i bijelim ruvom bogatija; kada nije moje sreće mila. I, 242. — Ne budali, *kad* budala nisi. I, 461. — U zlo sjeli, dva Jakšića mlada! U zlo sjeli i vino popili! *kada* vaši dvori izgoreše. II, 620. — U primjerima, koji su sprijed navedeni, rečenica sa „kad“ redovno stoji na prvom, a u ovima redovno na drugom mjestu. S toga mislim, da u ovim primjerima riječ „vrijeme“, na koju se „kad“ proteže, ne pripada osobitoj rečenici, koja je izostavljena čitava, nego glavnoj rečenici, iz koje je izostavljena samo riječ „vrijeme“, a izostavljena je (kao i u predašnjim primjerima) za to, da bi se rečenica sa „kad“ istakla kao kausalna. Tako mislim, da prvi od navedenih primjera upravo znači: Zaludu je lijepa brada (u vrijeme), kad je slaba glava. A analogno valja razumjeti i ostale navedene primjere.

25. Kod kausalnih se rečenica sa „kad“ ono, na što se „kad“ proteže (t. j. vrijeme, zгода, situacija), u onoj neizrečenoj rečenici konstatira, a kod hipotetičkih se rečenica to suponira. Ali kako se suponira? Na ovo nam pitanje odgovara kondicional u rečenici sa „kad bih“. Primjeri navedeni sprijed u § 4. C.: Naskoro će i to *vreme* doći, *kada* ću ja i tebeka preći i čestitu Bosnu polaziti. N. pj. IV, 151[2]. — Vjeruj mi, da ide *vrijeme*, *kad* se ne ćete moliti oeu ni na ovoj gori ni u Jerusalmu. Vuk, Jov. 4, 21. (cf. i 23.). — pokazuju, da je kondicional u rečenici sa „kad bih“ preterit futura. A među hipotetičkim relativnim rečenicama [među k. je bez sumnje pripadaju i naše rečenice sa „kad bih“, jer se kod riječi „vrijeme“, na koju se „kad“ proteže, misli „ono“ (vrijeme)] s kondicionalom, koji je preterit futura, našli smo u §§ 19. i 20. i takovih, u kojima je uzrok kondicionalu to, što se u glavnoj rečenici poriče radnja, koja je uvjet kondicionalnoj radnji, i takovih, u kojima dolazi kondicional bez obzira na glavnu rečenicu. Pita se dakle, pripadaju li naše rečenice sa „kad bih“ u prvu ili u drugu kategoriju. Recimo, da pripadaju u drugu. Onda bi n. pr. primjer: Pa kad ona ne bi poslušala, ja bih njene ruke osjekao, il' njezine oči izvadio (Nar. pj. II, 235.) — značio od prilike ovo: (Ako dođe vrijeme,) kad ona ne bi poslušala (sc. da joj što zapovjedim, ali sumnjam, da ću joj što zapovjediti), ja ću njene ruke odsjeći. Nema sumnje, u glavnoj bi rečenici u tom slučaju morao dolaziti futur, a ne kondicional, jer je glavna rečenica upravo apodoza od rečenice: ako dođe vrijeme —, a takovoj protazi može odgovarati samo apodoza s futurom. Otuda se vidi, da naše rečenice s „kad bih“ ne mogu pripadati u spomenutu drugu kategoriju, nego valja da pripadaju u prvu t. j. u rečenici, o kojoj visi rečenica sa „kad bih“, dakle u rečenici, u kojoj se suponira „vrijeme“, na koje se proteže „kad“, valja da se poriče radnja, koja je uvjet kondicionalnoj radnji. S toga ta rečenica ne može imati oblik: ako dođe vrijeme —, nego valja da ima oblik: ako bi došlo vrijeme —, čim se pokazuje, da se sumnja, da će doći to vrijeme (kondicional je „bi došlo“ preterit perfektivnoga prezenta; cf. moju raspravu o rečenicama s konjunkcijama „ako, neka. li“ u Radu knj. 134. § 34.) t. j. radnja se glagola „doći“ u neku ruku poriče. Tako se lako razumije kondicional i u rečenici sa „kad bih“ i u glavnoj rečenici. U rečenici sa „kad bih“ dolazi kondicional s toga, što je to hipotetička relativna rečenica, koja visi o rečenici, koja je u neku ruku negativna (t. j. o rečenici: ako bi došlo vrijeme), a da u

hipotetičkoj relativnoj rečenici. koja visi o negativnoj rečenici, dolazi kondicional (kao preterit futura), pokazano je u § 19. A u glavnoj rečenici (t. j. u rečenici: ja bih njene ruke odsjekao — u primjeru iz N. pj. II, 235.) dolazi kondicional s toga, što je to apodoza protaze, u kojoj dolazi kondicional kao preterit perf. prezenta (t. j. rečenice: ako bi došlo vrijeme —; ako bi došlo vrijeme..., ja bih njene ruke odsjekao), a da u apodozi takove protaze dolazi kondicional, pokazano je u mojoj raspravi o rečenicama s konjunkcijama „ako, neka, li“ u Radu knj. 134. § 36.; ali ondje je pokazano, da može dolaziti i futur i željni (zapovjedni) oblik glagolski, pa doista nalazimo i u našim rečenicama i futur i imperativ, n. pr. Kad ga puška ne bi salomila, *hoće* Marko *ubiti* Turčina. N. pj. IV, 508. — I kad bih te za to prevario, onda meni *posijeci* glavu. IV, 497. (cf i IV. 493.). — Tako bi spomenuti primjer iz N. pj. II, 235 imao glasiti upravo ovako: [Ako bi došlo vrijeme (ali sumnjam, da će doći)], kad ona ne bi poslušala, ja bih njene ruke odsjekao. A da se ne sumnja, da će to vrijeme doći, kazalo bi se: (Ako dođe vrijeme), kad ona ne će poslušati, ja ću njene ruke odsjeći. Dakle i kondicionala u rečenici sa „kad“ i onomu u glavnoj rečenici (u apodozi) uzrok je u tome, što je u rečenici s „ako“ (u protazi) kondicional t. j. što se sumnja, da će to vrijeme doći.

Ali rečenica: ako bi došlo vrijeme — nije izrečena, a što nije izrečena, tomu je isti uzrok, s kojega smo u predašnjem paragrafu našli da kod kausalne rečenice sa „kad“ nije izrečena rečenica, u kojoj se „vrijeme“, na koje se „kad“ proteže, konstatira. Protaza je rečenici: ja bih njene ruke odsjekao — (u primjeru iz N. pj. II, 235.) rečenica: ako bi došlo vrijeme —, ali ne sama, nego sa svojom oznakom: kad ona ne bi poslušala —, tako da ono, što je upravo uvjet, da se vrši radnja apodoze (ja bih njene ruke odsjekao), nije izrečeno rečenicom: ako bi došlo vrijeme —, nego rečenicom: kad ona ne bi poslušala. Ova je dakle rečenica formalno temporalna, ali materijalno je hipotetička; formalno je podložna rečenici: ako bi došlo vrijeme —, a materijalno je podložna rečenici: ja bih njene ruke odsjekao. Posve je naravno, da jezik rečenicu: kad ona ne bi poslušala — hoće i formalno da istakne kao takovu, kakva materijalno i jest t. j. kao hipotetičku i podložnu rečenici: ja bih njene ruke odsjekao. Ali tomu smeta rečenica: ako bi došlo vrijeme. Dok ima ova rečenica, „kad“ se proteže na „vrijeme“ i rečenica: kad ona ne bi poslušala — ostaje

formalno temporalna i podložna rečenici: ako bi došlo vrijeme. Da bi dakle postigao rečenu svoju svrhu, jezik izostavlja rečenicu: ako bi došlo vrijeme —, a to čini s tim lakše, što je ova rečenica u neku ruku i suvišna, jer ne sadržava nikakve za smisao čitave periode bitne misli. A što se rečenica: ako bi došlo vrijeme — izostavlja, tim se postiže to, da „kad“ nemajući se na što protezati (kad više nema riječi „vrijeme“), a nalazeći se u rečenici, koja je materijalno hipotetička, postaje hipotetička konjunkcija, a tim čitava rečenica: kad ona ne bi poslušala — i formalno hipotetička, dakle i formalno podložna (protaza) rečenici: ja bih njene ruke odsjekao — (apodozi). Dakle rečenica: ako bi došlo vrijeme — izostavljena je za to, da bi se postigao sklad između sadržaja i oblika rečenice: kad ona ne bi poslušala. Ali uza sve to nije se rečenici: ako bi došlo vrijeme — posve zatr'o trag. Oblik rečenice: kad ona ne bi poslušala — jasno pokazuje, da je tada, kad je ova rečenica postala, u savezu s njom bila rečenica, u kojoj je dolazila riječ „vrijeme“, a iz hipotetičkoga smisla čitave periode izlazi isto tako jasno, da se to vrijeme suponiralo (a ne n. pr. konstataralo), napokon kondicional u rečenici: kad ona ne bi poslušala — pa u glavnoj rečenici: ja bih njene ruke odsjekao — svjedoči ne manje jasno, da se to vrijeme suponiralo sumnjajući, da će doći; dakle valja da je izostavljena rečenica: ako bi došlo vrijeme —, kao što je sprijed razloženo.

Iz onoga, što je rečeno, vidi se i to, da su hipotetičke rečenice sa „kad bih“ (kao i kausalne sa „kad“) tada, kad su postale, mogle biti samo prepozitivne, ali po vremenu, kad im se izvor zaboravio, stale su se upotrebljavati i postpozitivno.

26. Još jedno pitanje valja da se riješi. U kausalnim rečenicama sa „kad“ ne dolazi nigda kondicional, a u hipotetičkim rečenicama sa „kad“ dolazi samo kondicional (u primjerima, što ih g. Budmani navodi u Ak. rj. IV, str. 723. pod b. e. d. e. mislim da rečenica sa „kad“ nije hipotetička), pa se pita, za što u prvima ne dolazi nigda kondicional, a u drugima dolazi samo kondicional. Ja mislim, da toj pojavi nema nikakva unutrašnjega razloga. To se najbolje vidi otuda, što bi u kausalnim rečenicama lako mogao dolaziti kondicional. Tako bi se jamačno lako moglo kazati (cf. primjer iz N. pj. I, 216. u § 23.): Kad *bi* (ti) svoga brata *otrovala*, otrovat ćeš i mene junaka (t. j. [ima vrijeme], kad bi (ti) svoga brata otrovala (= spremna si otrovati), [da možeš,] pa s toga tvrdim: otrovat ćeš i mene junaka). I ja neću da kažem, da takovih pri-

mjera u narodnom govoru nema; ali svakako moraju biti vrlo rijetki. Pa i u hipotetičkim bi rečenicama sam po sebi mogao dolaziti indikativ; n. pr. (cf. primjer iz N. pj. II, 235. u § 25.) Kad ona *ne će poslušati*, ja ću njene ruke odsjeći (t. j. [ako dođe vrijeme.] kad ona ne će poslušati, ja ću njene ruke odsjeći). Ali se lako vidi, da takova indikativna rečenica sa „kad“ ne bi imala hipotetičkoga, nego kausalni smisao. Tim držim da je i put pokazan, kako valja tumačiti pojavu, o kojoj se radi. Kad bi i u kausalnim i u hipotetičkim rečenicama sa „kad“ dolazio i indikativ i kondicional, često se ne bi znalo, je li rečenica sa „kad“ kausalna ili hipotetička. Da bi se dakle svakoj rečenici već po obliku poznalo, je li kausalna ili hipotetička, jezik je za kausalne rečenice odabrao indikativ, a za hipotetičke kondicional, ili bolje: jezik se odlučio, da između rečenica sa „kad“ postalih na rečeni način kao kausalne upotrebljava one s indikativom, a kao hipotetičke one s kondicionalom. Sada je razlika jasna: ako u rečenici sa „kad“ dolazi indikativ, rečenica je kausalna, ako li dolazi kondicional, rečenica je hipotetička.

27. Hipotetičkih rečenica sa „kad bih“ ima i podložnih i samostalnih, a jedne i druge mogu biti realne i irealne. Irealne se od realnih razlikuju po tom, što vršenje njihove radnje pada u prošlost ili u sadašnjost, a vršenje radnje realnih rečenica pada u budućnost (isp. moju raspravu o kondicionalu u Radu knj. 127. § 16. i onu o rečenicama s konjunkcijama „ako, neka, li“ u Radu knj. 134. § 38.) Ali je često veoma teško odrediti, pada li vršenje radnje u rečenici sa „kad bih“ u budućnost ili pak u prošlost ili u sadašnjost, pa po tom, je li rečenica sa „kad bih“ realna ili irealna.

Što se podložnih rečenica sa „kad bih“ tiče, ja bih rekao, da su a) realne one, koje dolaze u ovim primjerima: Opravljen Ranko po dvoru šeta, šeta, ne šeta, često pogleda, da bi mu moma i sama došla. Luda bi bila, *kad* bi mu došla, dok ne dotera kola sedmera itd. N. pj. I, 17. — Ja bih stio progovoriti' riječ, *kad* biste me, braćo, poslušali. II, 545. — Jošt *kad* bi ti dobra sreća bila, *kad* bih tebe ogradio sina, Turci bi ga kaurinom zvali. IV, 63. — *Kad* mi ne bi doša' u Drobunjake ti moj brate Cerović Novica, ne bi mene aga vjerovao, no bi mene pogubio glavu. IV, 494. — *Kad* bih god'nu poživjela, ja bih koku podranila. N. pj. here. 286. — Moj čoek veli, da bi svoje šure isjekao, *kad* bi ih samo videti mogao. N. prip. 197. — Bi li ti mojoj braći štogod, *kad* bi koji došao? ib. 198. — Reknu svojoj kćeri, da bi dobro bilo, *kad*

bi mogla dobiti još jedno (prase). ib. 256. — Radio bi baštovanluk, *kad* bi imao mršave zemlje i takog ortaka. ib. 275. Isp. Akad. rj. IV. str. 721, 3, a.

b) Kod irealnih podložnih rečenica sa „kad bih“ valja na umu držati ovo: Što je u § 25. kazano o postanju hipotetičkih rečenica sa „kad bih“, to vrijedi u svima pojedinostima samo za realne rečenice, a za irealne vrijedi samo mutatis mutandis. Tako je rečeno, da u rečenici sa „kad bih“ dolazi kondicional (mjesto futura) s toga, što ova rečenica visi o rečenici, koja je u neku ruku negativna (t. j. o rečenici: ako bi došlo vrijeme); a u samoj ovoj rečenici dolazi kondicional (mjesto perfektivnoga prezenta) s toga, što se sumnja, da će doći to vrijeme. I u irealnoj rečenici sa „kad bih“ dolazi kondicional s toga, što visi o rečenici, koja je u neku ruku negativna, ali ova negativnost nije u tom, što bi se sumnjalo, da će doći to vrijeme, nego u tom, što se zna, da nije došlo; inače kondicional u rečenici sa „kad bih“ ne bi bio irealan; a može se znati, da nije došlo, jer je imalo doći u prošlosti ili u sadašnjosti. Po tom valja i u ovoj rečenici da dolazi kondicional kao preterit perfektivnoga prezenta, ali ne s toga, što bi se sumnjalo, da će to vrijeme doći, nego s toga, što se zna, da nije došlo, tako je i ovaj kondicional irealan (ef. moju raspravu: Rečenice s konjunkcijama „ako, neka, li“ u Radu knj. 134. § 38.). Ova rečenica ima dakle glasiti: ako bi (bilo) došlo vrijeme — (za sadašnjost bit će zgodniji oblik: ako bi (sada) bilo vrijeme). Razlog pak, s kojega je ova rečenica izostavljena, isti je ovdje, kao i kod realnih rečenica (ef. § 25.). Da bi se sve ovo bolje razumjelo, uzmimo konkretan primjer: *Kad* bi trgovac svagda dobivao, ne bi se zvao trgovac, nego dobivalac. Nar. posl. Radnja se i u podložnoj i u glavnoj rečenici bez sumnje vrši u sadašnjosti. Tko bi govorio prije toga vremena, valjalo bi da kaže: Ako dođe (ili: bude) vrijeme, kad će trgovac svagda dobivati, ne će se zvati trgovac, nego dobivalac. A tko govori sada, zna, da to vrijeme nije došlo. S toga valja da se perfektivni prezenat u rečenici s „ako“ okrene u kondicional: ako bi (bilo) došlo vrijeme — ili: ako bi (sada) bilo vrijeme. Pa kako je ova rečenica irealna, dakle u neku ruku negativna, valja da se i u rečenici sa „kad“, koja joj je podložna, futur okrene u kondicional (kad bi trgovac svagda dobivao), koji je također irealan, jer kad vrijeme, u koje se radnja rečenice sa „kad“ imala vršiti (kad je trgovac imao svagda dobivati), nije došlo, ne vrši se ni ova radnja (trgovac ne dobiva svagda). I u glavnoj

rečenici valja da se futur okrene u kondicional (ne bi se zvao trgovac, nego dobivalac), jer ako je prošlo vrijeme, u koje bi se u podložnoj rečenici (u rečenici s „ako“) upotrebio perfektivni prezenat, prošlo je i vrijeme, u koje bi se u glavnoj upotrebio futur, jer bi se u glavnoj upotrebio futur u isto vrijeme, u koje bi se u podložnoj upotrebio perfektivni prezenat. Ovaj je kondicional opet irealan (trgovac se zove trgovac, a ne dobivalac), jer ako je irealna radnja protaze, valja da bude irealna i radnja apodoze. Osim toga vrši se i njegova radnja u sadašnjosti (trgovac se sada zove trgovac, a ne dobivalac), a kondicionalna radnja, koja se vrši u sadašnjosti ili u prošlosti, svagda je irealna (cf. moju raspravu o kondicionalu u Radu knj. 127. § 16. extr.).

Irealne podložne rečenice sa „kad bih“ mislim da su one, koje dolaze u ovim primjerima: *Kad* bi znala muška glava, što je nikom vode s' napit', nigda ne bi nikom pila. N. pj I, 149. — *Kad* bi znale djevojčice, što je miris od ljubice, sve bi cv'jeće potrgale, ljubicu bi poljevale. I, 226. — *Kad* bi znala i videla, da bi tvoja bila, mlekom bi se umivala, da bi bela bila. I, 427. — Istina je, što sam govorila, *kad* bih mogla, sve bih učinila. N. pj. herec. 20. — I srce bih vam svoje dala, *kad* bih znala, da bih bez njega mogla živjeti. N. prip. 131. — Car se udivi, kad to čuje, i nije hteo verovati: „*Kad* bi on bio, on bi došao k meni“. ib. 207. — Smederevsko bi bijelo vino, *kad* bi ljudi umjeli oko njega raditi, bilo bolje od svijju Madžarski(h) vina. Vuk, Danica 1827. str. 28. — *Kad* bi ova ostala gospoda tako mislila i rekla, onda se ne bi trebalo o tom prepirati. Vuk, Pisma 30. — *Kad* biste bili slijepi, ne biste imali grijeha. Vuk, Mat. 9, 41. — *Kad* bi znao domaćin, u koji će čas doći lupež, čuvao bi i ne bi dao potkopati kuće svoje. ib. Luk. 12, 39. — *Kad* biste bili od svijeta, onda bi svijet svoje ljubio. ib. Jov. 15, 19. — *Kad* on ne bi bio zločinac, ne bismo ga predali tebi. ib. Jov. 18, 30. (ne bismo ga predali = ne bismo ga bili predali). Isp. Akad. rj. IV, str. 721, 3, a.

28. Samostalne rečenice sa „kad bih“ znače želju. A kako do toga značenja dolaze, nije teško razumjeti, ako se uzme na um, da su upravo podložne ncizrečenoj hipotetičkoj rečenici s „ako“, a hipotetičke rečenice da lako postaju željne. kao što je razloženo u mojoj raspravi o rečenicama s konjunkcijama „ako, neka, li“ u Radu knj. 134. § 21. Tako bi rečenica: A *kad* bi me, ujo, poslušao (N. pj. II, 539.) — imala upravo glasiti: (Ako bi došlo vrijeme,) kad bi me, ujo, poslušao, (bilo bi mi ugodno). Ali reče-

nica: bilo bi mi ugodno — ne treba da se izreče riječima, nego željnim tonom, s kojim bi se imala izreći njezina protaza t. j. rečenica: ako bi došlo vrijeme. Tako bi ova rečenica postala željna, ali ne sama, nego zajedno sa svojom oznakom: kad bi me, ujo, poslušao. No rečenica: ako bi došlo vrijeme — ne izriče se s istoga razloga, s kojega se ne izriče onda, kad nije željna, nego samo hipotetička (isp. § 25.). I tako prelazi hipotetičko, a s njim željno značenje zajedno sa željnim tonom na rečenicu: kad bi me, ujo, poslušao. Doista zanimljiv proces! Od čitavoga kompleksa rečenica imamo jednu jedinu, ali na njoj se vide jasni tragovi one okoline, u kojoj je nikla: konjunkcija „kad“ i kondicional svjedoče o rečenici: ako bi došlo vrijeme — (kao što je u § 25. razloženo), a željno značenje dokazuje, da ovoj rečenici kao protazi pripada apodoza, u kojoj se (ako ne gramatički, a ono psihologički) izriče čuvstvo ugodnosti, što ga supozicija protaze u duši govornikovoju budi.

I samostalnih rečenica sa „kad bih“ ima realnih i irealnih. Među a) realne mislim da pripadaju one, koje su u ovim primjerima: Veruj meni, više nemam blaga, već *kad* bi me teo pričekati, dok se vratim s lepotom devojkom. tamo će me darivati lepo, sve će tebi pokloniti dare. N. pj. II, 423. — *Kad* biste me, braćo, poslušali, da skinemo perje i čelenku sa Maksima mila sina moga na Miloša Obrenbegovića. II, 546. — Ova knjižica naraste iznenada. Samo *kad* bi Bog dao, da bude i koliko na korist jeziku našem! Vuk, Pisma 81. — Još bih vas molio, *kad* biste mi mogli naznačiti, kad je postala Karlovačka bogoslovija? Vuk, Stražilovo 1886. 1515. — *Kad* bi putovi moji bili upravljani da čuvam naredbe tvoje! Daničić, Psalmi 119, 5. Isp. Akad. rj. IV, 723, 4.

Za b) irealne samostalne rečenice sa „kad bih“ vrijedi u opće sve ono, što je u § 27, b) kazano za irealne podložne rečenice sa „kad bih“. Ovamo mislim da pripadaju ovi primjeri: *Kad* bi znao ovaj čoban, ovde, gde leži ono erno šilježe, ima u zemlji pun podrum srebra i zlata. N. prip. 12. — *Kad* bi samo i danju onakav bio, kao što noću biva, ali kako zora zabeli, on se opet uvuče u svoju košulju i postane zmija. ib. 55. — Kamo sreća, *kad* bismo mi mogli knjige pisati, kao što narod govori! Vuk, Pisma 91. Isp. Ak. rj. IV, 723, 4. i Maretićeve Veznike § 193. 194. 195.

Prijegled sadržaja.

§ 1. I. kategorija relat. rečenica. — 2. Primjeri: A. (prez. i pret.), B. (apstraktni prez.), C. (fatur). — 3. II. kategorija relat. rečenica. —

4. Primjeri: *A* (prez. i pret.), *B* (apstraktni prez.), *C* (fatur), *D* (perfektivni prez.), *E* (relat. je rečenica konsekutivna). — 5. Razlika između generalnih i individualnih indefinita. — 6. Primjeri: I. Individualna indefinita; II. Generalna indefinita: *A* (konces. reč.), *B* (hipotet. reč.), *C* (interog. reč.), *D* (optat. reč.), *E* (imperat. reč.). — 7. Individualna indefinita dolaze u afirmativnim, generalna u supozitivnim rečenicama. — 8. Individualna indefinita u supozitivnim, generalna u afirmativnim rečenicama. — 9. Relativno „tko“ = ako *x*, ako *y*, ako *z* . . . — 10. Razlika između relativnoga „tko“ i „ako tko“. — 11. Otkuda dolazi ta razlika? — 12. Za što uz relativ nema hipotetičke konjunkcije? — 13. Razlika između glavne rečenice kod relativnoga „tko“ i kod „ako tko“. — 14. Drugi dokazi, da su relativne rečenice II. kategorije upravo hipotetičke rečenice. — 15. Hipotetičke i paratetičke relat. rečenice. — 16. Hipotetički je relativ u hrv. jeziku postao i paratetički (osvrn' na druge jezike). — 17. Razlika između futura i perfektivnoga prezenta u hipotet. relat. rečenicama. — 18. Kondicional u paratet. relat. rečenicama. — 19. Kondicional u hipotet. relat. rečenicama kao preterit futura. — 20. Nastavak. — 21. Kondicional u hipotet. relat. rečenicama kao preterit perfektivnoga prezenta. — 22. Hipotet. rečenice sa „kad bih“ nijesu u korelaciji s glavnom rečenicom. — 23. Kausalne rečenice sa „kad“. — 24. Tumačenje kausalnih rečenica sa „kad“. — 25. Tumačenje hipotetičkih rečenica sa „kad bih“. — 26. Za što dolazi u kausalnim rečenicama sa „kad“ samo indikativ, a u hipotetičkim rečenicama sa „kad bih“ samo kondicional. — 27. Realne i ionalne podložne rečenice sa „kad bih“. — 28. Realne i ionalne samostalne rečenice sa „kad bih“.